

TÜRK DIŞ POLİTİKASINDA KARAR ALMA MEKANİZMALARINDA SAHİBİN EL DEĞİŞTİRMESİ VE ASKER-SİVİL DENKLEMİNİN KÖKLERİ

Kasım 2021 Sayı: 7

TÜRK DIŞ POLİTİKASINDA KARAR ALMA MEKANİZMALARINDA SAHİBİN EL DEĞİŞTİRMESİ VE ASKER-SİVİL DENKLEMİNİN KÖKLERİ

Devletlerin dış politikadaki eylem biçimlerini ve çıktılarını meydana getiren bir karar alma mekanizmaları vardır. Devletlerin karar alma süreçlerinde kararın biçimlendirilmesi ve eyleme geçilmesi durumları söz konusudur. Bu süreçte devlet aygıtı içerisindeki bir birimin ya da devlet aygıtının bir parçasının diğerlerine oranla alınan kararda daha etkin söz sahibi olması rastlanılabilir bir durumdur.

Türkiye ilerleyen bölümlerde detaylı açıklanacağı üzere, kendine özgü bir siyasi iklime sahiptir. Bu siyasi ortam içerisinde Türk Silahlı Kuvvetleri'nin Türk dış politikası karar alma mekanizması içindeki konumu çeşitli dönemlerde artış ve azalış göstermiştir. Türkiye'de dış politika karar alma mekanizmasında askerin etkinliğini incelemek için öncelikle Türkiye'de ordunun konumlandırılışına bakmak faydalı olacaktır.

Ordunun Devlet Temelindeki Varlığı

Gelişmekte olan veya bağımsızlığını yeni kazanan ülkelerde ordunun konumu çok daha kapsamlıdır. Çünkü halihazırda bu ülkelerin bir kısmında verilen ulusal kurtuluş mücadelesi ve kazanılan bağımsızlıkla birlikte bu mücadeleyi yöneten askeri kadrolar, sürecin sonunda ülke yönetimini ele almışlardır. Yani hem kurtarıcı hem kurucu unsur noktasında asker imzası vardır. Öte yandan bu ülkelerde sivil toplum henüz oluşum ve gelişim aşamasında olduğundan ordu elindeki silahlı güçle aktifliğini koruyabilmektedir. Bu durum, yine analizin ilerleyen bölümlerinde sıkça değinilecek olan askeri darbeler de bir sebep teşkil etmektedir. 1945'ten itibaren bağımsızlığını kazanan devletlerin dörtte üçü askeri darbe görmüştür.¹

Aslında söylenebilir ki; ordu hem kurulmasına ön ayak olduğu siyasal sistemin en temel koruyucusudur hem de bu sistemi meşru kılan araçların en temelidir. Böylece iki temelli bir denklem kurulmakta ve ordu siyasal sistem üzerindeki meşruyetini

kemikleştirmektedir. Ordu kutsal kabul edilmekte ve kendi önemini siyasal sistemin ayakta durmasını sağlayan harç olarak görmekte ve göstermektedir.

Türkiye'de dış politika mekanizması içerisinde ordunun ağırlığı, TSK'nın sistem ve toplum içerisinde farklı bir noktada konumlandırılmasına bağlıdır. Bu farklı noktada konumlandırılışı anlamak için ise ordunun proteryan özelliklerine kısaca bakmak gerekmektedir. Osmanlı Devleti döneminde Yeniçeri Ocağı'ndan başlayan ve modern Türk ordusuna kadar gelen bir proteryan biçim olduğunu söylemek yanlış olmaz.² Ordunun siyasal sistemi denetlemesi, gözetlemesi ve bazı durumlarda doğrudan müdahalesini ifade eden bu terime; Kapıkulu askerlerinden, İttihat ve Terakki subaylarına, Babiali Baskınından, Üç Paşalar dönemine ve tabii ki Mustafa Kemal ve kurmaylarının yeni Türk Devleti'ni kurma süreçlerinden, modern Türkiye Cumhuriyeti döneminde yaşanan darbeler ve muhtıralarda ulaşılabilir.

Türk siyasal yaşamı içerisinde cumhuriyeti kuran en yegâne parça olması hasebiyle

ordunun muhafız özelliği bulunmaktadır. Ve bu özellik ona rejimi koruma ve kollama misyonunu yüklemektedir. Kurucu unsur özelliği aslında en temelde burada göze çarpmaktadır ve çarpmalıdır da çünkü zaten devletin kutsal kabul edildiği Türkiye siyasi ortamında TSK, kendisini devletin en temel aygıtı olarak görmekte ve bulunduğu konumu en kutsal seviyeye çekmektedir. Bu da ona her zaman devlet aygıtı içerisindeki en özerk konumu vaat etmiştir ve ordu bu konumu yıllar boyu kullanmıştır. Tabii ki bunun temelinde tarihsel faktörler yatmaktadır. Osmanlı'nın asker merkezli fetih yapısına dayalı bir devlet vizyonu olması, sonrasında Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin muzaffer komutan Mustafa Kemal ve yine onun çevresindeki asker kadrosu tarafından kurulması, ordunun kutsallığı ve kuruculuğunu tartışılmaz noktaya getirmiştir. Türk siyasi yaşamının ilerleyen dönemlerinde de siyasal işleyişe TSK tarafından yapılan en ufağından en büyüğüne kadar her müdahaleyle ordunun sistem içindeki ağırlığı artırılmış, bunun yanında da hukuksal düzenlemelerle işleyişin geleceği güvenceye alınmıştır. Burada belirtilmesi gereken bir diğer nokta da şudur: Ülke içerisindeki geniş halk kitleleri, Türk ordusunun bu ayrıcalıklı konumunu olumlu karşılamış ve hatta çok zaman destek olmuştur. Bunun getirdiği doğal sonuç ise kendini halkın desteğiyle de meşrulaştıran TSK'nın siyasal sistem içerisinde karar alma mekanizmalarında daha da güç kazanmasıdır. Bu durum da seçilmiş sivil iktidarın yanında güçlü bir askeri bürokrasi yaratmış ve bu bürokratik unsur meşru bir güce dönüşme noktasında fazlasıyla yol kat etmiştir. Bunun iç politika ve dış politikada çeşitli etkileri bulunmaktadır.

Orduların dış politikaya genel olarak nasıl bir bakışları olduğunu anlamak tam da bu

noktada önemli görünmektedir. Ordu, uluslararası ilişkileri ve dış politikayı Realizm açısından ele almaktadır. Askerler dış politika konusunu tamamen bir güç mücadelesi olarak görme eğilimine sahiptirler. Subayların en çok kullandıkları kavramların güç, güç dengesi, ulusal çıkar, strateji, jeopolitik vb. olduğunu belirtmek gerekir. Ancak aslında dış politika çeşitli araçlardan oluşur ve askeri güç bu araçların belki de en önemlisi olsa da aslında sadece biridir. Dolayısıyla, dış politikayı askeri güç ilişkileri temelinde görmek tek boyutluluğa sebep olabilmektedir. Bu durum da diplomasiyi ve onun asli alt başlığı olan uzlaşmayı bir nevi arka plana atmaktadır.

Dünyada gelişmiş ülkelerin neredeyse hepsi savunma ve güvenlik doktrinlerini subayları üzerinden oluşturmaktadırlar. Subay hem barış hem savaş döneminde lider olmak için eğitilir. Subaylar da dış politikaya bir güç mücadelesi olarak bakarlar ve bu bakış açısının sağladığı ortamda kendilerini konumlandırmaları, devletin bekası tehlikeye girdiğinde liderlik etmek üzerinedir. Fakat askeri bürokrasi, diplomasinin yani doğal olarak politikanın içine girdiğinde dengeler değişmekte ve bu da karar alma noktasında ülkeden ülkeye, dönemden döneme değişen durumlar yaratmaktadır. Yukarıdaki çeşitli açıklamalar sonrasında şimdi de Türk dış politikasında ordunun etkisine yani esas çalışma konusuna geçiş yapmak yerinde olacaktır.

Türkiye'de ordunun bakış açısına göre, Türkiye daima tehdit altında olan ve olmaya da devam edecek bir ülkedir. Türkiye çeşitli kaynaklardan gelen, her zaman yoğun şekilde devam eden tehditlere maruz kalmaktadır ve bu durum da paralel olarak Türkiye'de orduya olan gereksinimi artırmıştır. Türkiye'nin düşman

lkeler tarafından evrelendiğine dair düşünce, öncelikle Hatay ve Musul meseleleri ile başlamış ve İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Sovyet tehdidi ile devam etmiştir. 1950'lerde Türk-Yunan ilişkilerinin giderek kötüleşmesi sonrasında halen netlik kazanmamış Kıbrıs sorunu, 1980'lerde İnan'da devrim ve Humeyni iktidarının Türk dış politikasına korku iklimi yönüyle yansımaları, 1980'lerde somutlaşan ve 1990'lı yıllarda iyice yükselişe geçen Kürt sorunu, Soğuk Savaş sonrası dönemde Ermenistan'la geçmişten gelen tarihsel sorunlar, Körfez Savaşları'nın getirdiği tehdit algısı, Türkiye sınırına sıfır noktasında meydana gelen Suriye iç savaşı vb. olay ve olgularla süregelmiş ve güncelliğini daima korumuştur. Bu tehdit ortamında TSK, -kendini devletin asli unsuru olarak gördüğünden- dış politikayı kendi yetkinlik alanlarına dahil etmeye birçok dönemde istekli olmuş ve bunu bazı dönemlerde de başarmıştır. Bunu sadece bazı dönemlerde başarabilmesi noktasına, nedenleri ve sonuçlarıyla birlikte analizin ilerleyen bölümlerinde değinilecektir. Aslında řu çok açıktır ki, ordunun dış politikada karar alma sürecinde özellikle Türkiye gibi ulusal güvenliğin gerçekten de tehdit üstüne tehdit edildiği bir ortamda belli bir ağırlığının olması doğal görünmektedir ve teknik danışmanlık rolü konusunda orduya ihtiyaç hayli yüksektir; bu inkarı imknsız bir realitedir. Ancak Türkiye'de ordu, bu süreçte bazı dönemlerde dış politikada karar alıcı mekanizma rolüne soyunmuştur ve yazıda analiz edilen asıl nokta da budur. Türkiye'de özellikle 27 Mayıs 1960'tan itibaren çeşitli dönemlerde artış ve azalış göstererek ordu tıpkı iç politikada siyasetin sınırlarını belirleyip siyasi parti ve aktörlerin bu sınırlar içinde politika yapmasını istediği gibi dış politikada da özellikle kritik konularda dış politika yapma işini kendi yetki alanı içinde ve kırmızı

izgilerinden biri olarak görmüştür. Bu nedenle birçok dönemde siyasi iktidarlar dış politikayı ana eksenlerini ordunun belirlediği ereve içinde yapma durumunda olmuşlardır.³

TSK'nın kendine özgü askeri doktrini, dış politikada da Atatürk ilkelerine uygun biçimde hareket etmeyi gerekli kılmaktadır ve ordunun muhafız ve koruyucu görevleri yeri geldiğinde siyasi iktidarlara dahi fren vazifesi görmektedir. Analizin ilerleyen bölümlerinde bu doktrinin etkisiyle ortaya çıkan eylem ve eylemsizlik durumları rneklendirileceğinden bu bölümde kısaca bu doktrini açıklamak yerinde olacaktır. Teorik olarak en temelde; ulusal ve uluslararası hukukun kapsamı içerisinde haklılığa dayalı tereddütsüz güç kullanımı mesajı veren bir caydırıcılık göze çarpmaktadır. Ülkeyi savunmak esas olandır. ncelik saldırıdan ziyade savunma ve tehdidi etkisizleştirmektir. 'Yurtta sulh Cihanda sulh' ilkesinin temel alındığı buradan anlaşılabilmektedir. Bu ilke işığında, esasen savaşmamak için güçlü ordu bulundurma zorunluluğu Türk dış politikasının bir kaderi gibidir. Çünkü kuruluşundan itibaren Türkiye Cumhuriyeti'nin dış politikasının temelinde statükoyu korumak ve dirençli olmak yatmaktadır. Jeopolitik ve reel politik böyle bir durumda dışlanması mümkün olmayan iki olgu haline gelmektedir. Bu iki olguyu dışlayamamanın doğal sonucu da bittabi orduyu dış politikadan dışlayamamaktır. TSK, Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin refahı, huzuru ve güvenliği için daima dış ve i tehditler karşısında aktif rol oynamaktadır. Bir asrı devirmekte olan Türkiye'nin bazı dönemlerinde dış politikada karar alma noktasında askerin yoğun etkisi ve bunu meşrulaştırma biçimi de bu doktrine uygunluk göstermektedir.

Çalışmanın Teorik Yaklaşımı

Bu çalışmanın esasen üzerinde duracağı ve iskeletini oluşturan konu; Claude Welch'in partnerlerle askeri kontrol teorisi ışığında kronolojik olarak işlenen analizle birlikte 2008 sonrasında -Ahmet İnsel'in tezindeki gibi- sahibin el değiştirmesi ve ordunun dış politika karar alma mekanizması içinde sivil iktidarın elindeki bir güç enstrümanına dönüşümüdür.

Claude Welch'e göre demokratik bir sistemde sivil kontrolün tam olması için ülke savunmasına ve tabii dolayısıyla dış politikaya ilişkin tüm kararların sivillerin kontrolünde olması gerekmektedir. Welch bu sivil kontrolünün ülkeden ülkeye derecesinin değiştiğini söylemektedir. Bu da askeri ve sivil kurumsal güçlerin arasındaki dengeye bağlıdır. Welch, teorisini çeşitli derecelerde beşe ayırmıştır: Tamamen sivil kontrol, askeri etkili sivil kontrol, askeri katılmanın olduğu bir yapı, askerle dirsek temasında çalışan partnerlerin bulunduğu fakat esas kontrolün askerlerde olduğu bir mekanizma ve son olarak da partnersiz tamamen askeri kontrolün olduğu hegemon bir dış politika mekanizması.⁴

Tamamen sivil kontrol yukarıda da açıklandığı gibi, dış politikaya ait tüm kararların sivillerin kontrolünde olmasıdır. Ordu, sadece teknik destek noktasında bir danışman rolüne sahiptir. Askeri etkili sivil kontrol; ordunun bütçesinin artırılması, askerlerin politikadaki etkilerini artırmak için lobi faaliyetlerine girişmeleri gibi durumları içermektedir. Ordu, teknik danışman rolünden daha etkili konumdadır ve politik lideri etkileme noktasında daha güçlenmiştir. Askeri katılma durumunda ise bunu sağlayan en önemli etmen, orduya kanun tarafından sağlanan bir politik

otonomi durumudur. Asker çeşitli ayrıcalıklara sahiptir ve bu ayrıcalıkları daha da çeşitlendirmek, mekanizmalar üzerindeki etkisini artırabilmek için ayrıcalıklı konumundan faydalanabileceği bir esnekliğe kavuşmuştur. Askeri kontrol aşamasında ise, askerlerin politikadaki önemli konularda sivillere rağmen karar aldığı görülmektedir. Burada dış politikadaki mekanizmaya bir katılım veya etkiden ziyade doğrudan bir karar alma durumu söz konusudur. Askerler bunu ayrıcalıklı konumlarıyla ve konjonktürün durumuyla (Ulusal güvenlik tehditleri vb.) meşrulaştırmakta ve kabul ettirmektedirler. Askeri kontrolün iki çeşidi bulunmaktadır, partnerlerle askeri kontrol durumunda askerlerin karar alma mekanizmasını yönetirken sivillerden (Medya, Stk vb.) destek aldığı görülmektedir. Bu sivil grup, askerlerin karar alma noktasındaki bu etkinliğini olumlu karşılamaktadır. Partnersiz askeri kontrolde ise askerin sivil olan herhangi bir gruptan destek almayarak dış politikaya direkt olarak tek başına müdahalesinden bahsedilmektedir.

Bu teori ışığında; Türk dış politikasında karar alma mekanizmasında askerin yeri ve etkisi, tek parti dönemi sonrasında başlayarak günümüz Türkiye'sine kadar çeşitli dönemlere ayrılarak incelenecektir. Bu tarihsel ayrımlar ise Türk siyasal yaşamındaki değişimlere, çeşitli reformlara ve uluslararası konjonktürel değişimlere paralel olarak belirlenmiştir. Burada bahsedilmesi elzem olan bir diğer nokta ise hem başlıkta hem problematikte bahsi geçen sahip ve sahiplik konularıdır. Çalışmanın ilerleyen aşamalarının anlaşılmasının kolaylaşması için Ahmet İnsel'in pretoryen iktidar biçimi ve sahiplik konusundaki yaklaşımı da burada kısaca açıklanmalıdır. Sahip, kendisini rejimin ve

devletin asli unsuru olarak görmektedir. Pretoryen rejimde esasen rejimin ve devletin sahiplerinin olduğu fikri egemen olarak bulunmaktadır. İnsel'in ifadesiyle "Bu aslında tamamen içselleştirilmiş, bir varoluş tarzına dönüşmüş bir siyasal-toplumsal tasarımı dışavurumdur." ⁵

Ahmet İnsel'e göre, sahip Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin kuruluşundan itibaren Türk ordusudur. 27 Mayıs darbesi sonrasında devlet aygıtı içerisinde gücünü artıran TSK'ya rağmen; dönemin ve günümüzün de iktidarı olan geniş bir halk tabanının desteğini alarak meşruluk kaynağını oluşturan AK Parti, sahibin yerini almak istemiştir. 2008 yılından itibaren Türkiye'nin dış politikada değişen seyri, asker-sivil arasındaki dengelerin ilk kez olağanın çok dışında bir noktaya ulaşması ve sivil iktidarın kazandığı güç bu kanıyı destekler niteliktedir. Çalışmada Türk dış politikasındaki karar alma mekanizmasında asker etkisine odaklanmak hedeflendiği için iç politika konularına ancak dış politikayı etkilediği ölçüde temas edilecektir. Bu çalışmanın varsayımını oluşturan ve sonuç bölümünde detaylı incelenecek olan temel nokta, dış politikada asker-sivil denklemi ve sahibin el değiştirmesidir. Bu noktadan itibaren teorilerin rehberliğinde ve tarihsel bilgiler ışığında çeşitli kronolojik aralıklar oluşturularak sürecin daha iyi anlaşılmasına çalışılacaktır.

Tarihsel Süreç ve TSK'nın Dönüşen Rolü

Tek Parti Sonrası - 27 Mayıs 1960

Tek parti sonrası dönemde dış politikada asker- sivil dengesini anlamlandırabilmek için kısa da olsa cumhuriyetin ilanından Demokrat Parti iktidarına kadar ilerleyen sürece bakmak gerekmektedir. Cumhuriyet'in ilk yıllarında ordunun dış

politika üzerinde etkisi sadece teknik konularla sınırlı kalmıştır. Atatürk; orduyu iç ve dış politikanın dışında tutmak istemiş, 1938'e kadar bu anlayışı sürdürmüş ve O'nun vefatı sonrasında bu bakış açısı İsmet İnönü'nün liderliğinde de devam etmiştir. 1944'e dek Fevzi Çakmak'ın Genelkurmay Başkanlığı görevinde bulunması, ordunun içindeki hareketlenmeler noktasında bir el freni vazifesi görmesi anlamına gelmektedir. Burada açıkça söylenebilir ki; 1950 yılına yani tek parti döneminin sonuna değin orduyla siyasi iktidar arasında dış politika konusunda göze çarpan bir anlaşmazlık veya dengesizlik meydana gelmemiştir. Ordu, sivil iktidar tarafından ona verilen teknik destek rolünü gayet tutarlı şekilde yürütmüştür.

1950 yılından itibaren DP iktidarı döneminde ise özellikle dönemin başbakanı Menderes ile ordu arasında çeşitli sürtüşmeler başlamıştır. Ordunun politik konulara müdahil olması ve hoşnutsuzluğu dönemin Kara Kuvvetleri Komutanı Cemal Gürsel'in Ethem Menderes'e yazmış olduğu 3 Mayıs 1960 tarihli mektupta da görülebilmektedir.⁶ Menderes döneminin ilk yıllarında ordu ile sivil iktidar ilişkileri başlarda çok daha sakin ilerlemesine rağmen süreç içerisinde yavaş yavaş kaynar bir kazan haline gelmiştir. Welch'in teorisi ışığında değerlendirildiğinde burada oluşturulmaya çalışılan sivil kontrol durumu varken askeri etkinin görüldüğü durumların da olması bu tarih aralığında dış politikada askeri etkili sivil bir kontrol noktasına bizleri getirmektedir. Türkiye'nin 1952'de NATO'ya üye oluşu ve 1955'te CENTO'ya katılımı net bir biçimde ordunun dış politika karar alma sürecine etkisini göstermektedir. Çünkü hem NATO gibi askeri temelli bir yapıya olan üyelik hem de CENTO gibi tamamen jeopolitik zemine oturtulan bir pakta katılım, bu yıllarda az da

olsa askerlerin karar alma süreçlerinde etkisini gözler önüne sermektedir. Ancak ordunun bu ağırlığı az sayıda örnekle sınırlı kalmıştır ve sürecin genelinde dış politikanın hamisi sivil iktidar olmuştur. Dönemin belki de en sert açıklamalarından biri Başbakan Menderes'in "Orduyu gerekirse yedek subaylarla idare ederim." sözleridir.⁷ Burada ordunun ve özellikle ilk bölümde üzerinde durulan subay kavramının saygınlığını azaltma aynı zamanda da karar alma süreçlerinde ordunun saf dışı bırakılabilirliğini önce çıkarma söz konusudur. Öte yandan Kore'ye gönderilecek olan askeri birliğin büyüklüğü ve kapasitesinin belirlenme süreçlerinde Genelkurmay Başkanlığı'nın görüşleri alınmamıştır. Dış politikayla alakalı belki de askere en ihtiyaç duyulan anda bir sınır ötesi operasyonla alakalı karar alma sürecinde orduyu saf dışı bırakmak, bu on yıllık dönemin her ne kadar askeri etkiler yukarıda açıklandığı gibi bariz olsa da esasen sivil kontrolün devam ettiği bir dönem olduğunu göstermektedir.

Ancak takvimler 27 Mayıs 1960'ı gösterdiğinde TSK filli olarak yönetime el koymuş ve sivil iktidar düşmüştür. Bu sürecin iç siyasi dengeler ve tarihsel detaylarına bu çalışma özelinde girilmeyecektir. Fakat dış politikaya ve karar alma işleyişine doğrudan etki yapan böylesi radikal bir değişim elbette ki kendine yer bulabilmektedir. Çünkü, 27 Mayıs'tan itibaren net biçimde görülmektedir ki, ordu siyasal sistem üzerindeki konumunu güçlendirmiş hatta kendini bambaşka bir konuma getirmiştir. Bunun anlamı şudur: Askerlerin kendilerini koydukları ve ilk bölümde detaylı açıklanmış olan konumları, onların Türk siyasal sistemini şekillendirmelerini sağlamıştır. Bunun yanında yine ilk bölümde ifade edildiği gibi askeri

müdahaleyi yaparken çeşitli etkenler sayesinde kendini meşrulaştırılan ordu, iç politikadaki kazandığı hüviyeti dış politikaya da yansıtmış bunun ötesinde ulusal güvenlik endişelerinin getirdiği sorumlulukla birlikte dış politikada kararların oluşumuna katılım gösterebilir hale gelmiştir.

27 Mayıs 1960 - 12 Eylül 1980

27 Mayıs askeri müdahalesi, Türk siyasi yaşamının iç dinamiklerini baştan aşağı etkileyen birçok ayrıntıya sahiptir. Bu darbeyle birlikte, Türk dış politikasının karar alma süreçleri bazında da radikal değişimler görülür olmuş ve bir çehre değişimi yavaş yavaş oluşmaya başlamıştır. Darbe sonrasında gücü eline alan Millî Birlik Komitesi (MBK), kısa süreliğine de olsa dış politikada partnersiz askeri kontrole sahip olmuş ve darbe sürecinin getirdiği olağandışı zaman diliminde hem iç hem dış politikada asli ve tek güç haline gelmiştir. Ordu neredeyse bir buçuk yıl boyunca dış politikada da tek karar verici konumuna sahip olmuştur. MBK, dış politika konularında bu bir buçuk yıllık süreç içerisinde Demokrat Parti'den farklı bir politika izleme amacı gütmüştür. Askeri darbeyi gerçekleştiren kadroların temel amacı, yine NATO ve CENTO eksenli bir dış politika izlemek olmuş ve darbe sonrası süreçte dengeyi korumaktan yana durmuşlardır. Bu amaçla meslekten gelen önemli bir bürokrat olan Selim Sarper dışişleri bakanlığına getirilmiştir. Buradan anlaşılmakta olan şudur ki; bu kısa ve olağandışı süreçte asker, dış politika karar alıcısı konumundayken sivil bürokrasi teknik destek enstrümanı haline gelmiştir. MBK, aslında anti Amerikancı bir tavra sahip olmamakla birlikte Türkiye'nin dış politikada daha özgür hareket edebilme kabiliyetine inanmakta ve dönemin

popüler hareketlerinden olan Bağlantısızlar Hareketine sıcak bakmaktadır. Bununla beraber ordu açıkça Atatürkçü ideolojinin dış politika görüşüne bağlıdır ve bu bağlılık hasebiyle Batı ile ilişkiler bir gereklilik durumudur. Buna paralel olarak verilebilecek örnek, 1960 döneminde MBK ve Gürsel Hükümeti'nin Avrupa Topluluğu ilişkileriyle yoğun biçimde ilgilenmesidir. Fakat tabii iç politik sorunlar çok üst seviyede olduğundan MBK dış politikaya fazla eğilme imkânı bulamamıştır. Ancak bu süreçte TSK'nın askeri doktrininin MBK'nın dış politika yönetim programının temel taşıni teşkil ettiği açıktır.⁸ MBK, bu olağanüstü süreci mümkün olduğunca kısa tutarak 15 Ekim 1961'de seçimlere gidilmesini sağlamıştır. Seçimler sonrasında sivil iktidarın kurulmasından itibaren başta da belirtildiği gibi değişen iç dinamikler, reformlar, oluşturulan kurum ve kuruluşlar TSK'nın devlet aygıtı içerisindeki yerini fazlasıyla sağlamlaştırmıştır.

9 Temmuz 1961 tarihinde referandumla kabul edilen Anayasa, TSK'ya özellikle hukuki anlamda birçok otonomi sağlamıştır. Anayasa'nın 110.Maddesinde Genelkurmay Başkanı'nın statü değişikliği vurgulanmakta ve Genelkurmay Başkanlığının özerkliği artırılmaktadır. Öte yandan 111.Maddede Milli Güvenlik Kurulu'nun anayasal düzleme dahil edildiği ifade edilmiştir. Bu anayasanın ilk şeklinde MGK'nın görevi, milli güvenlik ile ilgili kararların alınması sürecinde yardımcı olmak ve kararlarla alakalı temel görüşleri Bakanlar Kuruluna bildirmek ve danışmanlık yapmaktır. Ancak bu madde Türk siyasi yaşamı içerisinde süreç içerisinde evrime uğramıştır. (Buna çalışmanın ilerleyen bölümlerinde değinilecektir). Öte yandan asker kökenli olan ve darbenin başında bulunan aynı zamanda eski sivil iktidara muhalefetiyle tanınan Cemal Gürsel'in Cumhurbaşkanı

seçilmesinin garanti altına alınması da yine sistem içerisinde asker-sivil dengesinde askeri öne çıkararak bir diğer gelişmedir. Ayrıca asker kökenli bir ismin dış politika karar alıcılarının en üst yetkilisi olarak bulunuyor oluşu da dış politika karar alma yaklaşımlarında ilk bölümde bahsedilen subay bakış açısının aktif oluşu anlamına gelmektedir. Ordu, sistemin içerisinde güçlenmekte bunun doğal sonucu olarak da dış ve iç politikada karar alma süreçlerine katılımını hem artırmakta hem de anayasal güvenceye almaktadır.

Welch teorisi ışığında sürece bakıldığında görülmektedir ki; 1961 Anayasası ve 15 Ekim seçimlerinden itibaren TSK, kısa süreli partnersiz askeri kontrol macerasını sona erdirmesine rağmen hukuki alt yapıyı kurduğundan ve kendini sisteme entegre ettiğinden sorunsuz bir askeri katılma aşamasına gelmiştir. 1971 yılında Anayasa değişikliği ile 111.maddede ufak da olsa ilerleyen süreçte birçok kez meşrulaştırma aracına dönüşen can alıcı bir değişiklik yapılmıştır. MGK'dan çıkan kararların içeriğinde ve hükümetler üzerindeki etkisinde artış ilgili maddenin 3. fıkrasıyla birlikte sağlanmıştır. 1488 sayılı Kanunda ilgili maddedeki yardımcılık etme ifadesi, tavsiye etme şeklinde değiştirilmiştir. Bu değişiklikte birlikte MGK kararlarının yani diğer bir ifadeyle askerlerin nüfuz sahibi olduğu bir kuruldan çıkan kararların sivil siyasi irade üzerindeki etkisi anayasal güvenceye de alınarak güçlendirilmiştir.

1961 sonlarında oluşan askeri katılma aşamasının 1971'den itibaren kendini maksimize edecek seviyeye geldiği söylenebilmektedir. 12 Mart Muhtırasıyla birlikte askeri katılma aşamasının en çarpıcı örneklerinde biri gözler önüne serilmiştir. 1970-1971 yıllarının en önemli dış politika öznelerinden biri, Avrupa Ekonomik Topluluğu ile yapılacak olan anlaşmanın

düzenlemesine ait konuları içeren katma protokolün TBMM tarafından onaylanıp onaylanmayacağıdır.⁹ TBMM'nin muhalefet ve bürokrasi etkisiyle bunu onaylamayacağına dair kanılar kamuoyunda artış göstermişken 12 Mart Muhtırası'nın verilmesi her şeyi değiştirmiştir. Sürece yönelik muhalefet son bulmuş ve ordu, bu süreçte MGK'daki işlevi haricinde ilk defa bu kadar net biçimde dış politika karar alma sürecinde etki göstermiştir. Bu, yasamanın dış politikada karar alışına dolaylı yoldan gözükse de aslında doğrudan etkisini hissettiren bir katılım eylemidir.

1974 Temmuz ayına gelindiğinde ise Türk Dış Politika tarihinin karar alma biçimi ve uygulanışı açısından en bütüncül süreçlerinden biri yaşanmıştır. Kıbrıs Barış Harekatı'na karar verilmesi ve uygulanışı serüveni dönemin konjonktürüne bakıldığında askeri katılmaya işaret ediyor olsa da diğer örneklerin aksine askerin katılımıyla ortaya çıkan bir fikir ayrılığı ve uyuşmazlık durumu getirmemiştir. Aksine dönemin iktidar ortakları Cumhuriyet Halk Partisi ve Milli Selamet Partisi'nin askeri kanat ile uyum ve koordinasyon açısından süreci başarılı yönetimi sayesinde dış politika açısından bir zafer elde edilmiştir. Dönemin Başbakan Yardımcısı ve iktidar ortağı Necmettin Erbakan'ın 2002 yılında bir röportajında dönemin Genelkurmay Başkanı Semih Sancar hakkında kurduğu cümleler, hareketin asker-sivil arasındaki uyumunu gözler önüne sermektedir.¹⁰ Asli hedef olarak başta belirlenen Yeşil Hat'ta ilerleyiş tamamlanmış ve bu hatta kadar olan bölge düşmandan arındırılmıştır. Bu sürecin başlangıcı ve bu safhası iki sivil lider ve askeri kanat arasında uyumlu geçilmiştir.

Ancak sonrasında Erbakan, Larnaka'ya kadar ilerlenmesini teklif etmiş, Semih Sancar komutasındaki ordu bu teklife - Erbakan'ın ifadelerine göre- sıcak bakarken; dönemin Başbakanı Bülent Ecevit savaşın güneye doğru devamının can kayıplarını artıracığı ve pek çok ülkeyle ilişkileri zedeleyeceği düşünceleriyle ilerleyişin durdurulmasına karar vermiştir.¹¹ Çalışmamız dahilinde bu polemige girilmeyecektir ancak belirtilmesi gereken şudur; CHP milletvekili olan dönemin Dışişleri Bakanı Turan Güneş ve yine CHP'den dönemin Milli Savunma Bakanı olan Hasan Esat Işık da süreçte ciddi rol oynamışlardır.¹² Burada, CHP'nin MSP ile koalisyon içinde dış politika açısından ağırlığı olan koltuklara sahip olmasının olumlu etkisi görülmektedir. Öte yandan teori ışığında 1970'li yılların askeri katılma aşaması olarak varsayılması bu farklı bakış açısından da anlaşılabilir. Askeri katılma evet vardır ancak tam anlamıyla dış politikayı yöneten bir askeri kontrolden söz edilemez. Bunun diğer bir anlamı ise 1974 yılına bakıldığında sivil gücün karar alımında nüfuzunu daha tamamen kaybetmemiş olduğudur. Görüldüğü gibi, sivil iktidarın büyük ortağı CHP ve dönemin konjonktürü içinde popüler bir lider olan Ecevit, askeri katılmaya rağmen dış politikada karar alınırken halen güçlü pozisyonadadır.

12 Eylül 1980 - 6 Kasım 1983

12 Eylül 1980 tarihinde Türkiye Cumhuriyeti tarihinin ilk emir-komuta zinciri içerisinde ve organize askeri darbesi meydana gelmiştir. Bu darbe sonucunda TBMM feshedilmiş, hükümet düşmüş, dönemin Başbakanı Süleyman Demirel ve ana muhalefet lideri Bülent Ecevit Ankara dışına çıkarılmış ve gözetim altına alınmışlardır. Birçok siyasi parti lideri

hakkında tutuklama kararı çıkmış ve tüm siyasi partiler kapatılmıştır. Dolayısıyla seçimle iş başına gelmiş bir hükümet olmadığından dış ilişkiler de dahil olmak üzere politika üretmek darbeyi gerçekleştiren TSK'ya kalmıştır. Ordunun dış politika açısından ilk kararı, -tıpkı 27 Mayıs sürecinde Selim Sarper örneğinde olduğu gibi- bürokrasi içinden gelen İlder Türkmen'i dışişleri bakanı olarak atamak olmuştur. Ancak 1980-1983 yılları arasında dış politika konusunda asli karar alıcı darbeyi gerçekleştiren paşalardır. Bu dönemde; Genelkurmay Başkanı Orgeneral Kenan Evren, Kara Kuvvetleri Komutanı Orgeneral Nurettin Ersin, Hava Kuvvetleri Komutanı Orgeneral Tahsin Şahinkaya, Deniz Kuvvetleri Komutanı Oramiral Nejat Tümer ve Jandarma Genel Komutanı Orgeneral Sedat Celasun, Milli Güvenlik Konseyi adı verilen yapıyı oluşturmuşlardır. Bunların dışında dış politika konusunda Kenan Evren'in liderliğinde bu alandaki ikinci adamın dönemin Milli Güvenlik Konseyi Genel Sekreteri olan Orgeneral Ali Haydar Saltık olduğu bilinmektedir.¹³ Darbeyi gerçekleştiren paşalar, üç yıl boyunca tıpkı iç politika gibi dış politikayı da partnersiz bir biçimde tamamen askeri kontrolle yönetmişlerdir. Süreci örnekler dahilinde açmadan önce Kenan Evren liderliğindeki partnersiz askeri kontrol döneminin dış politikasına bakıldığında; Türkiye'nin geleneksel dış politikasından bir sapma olmadığı, dönemin siyasilerinde görülen ve TSK tarafından sıkça eleştirilen agresif dış politika anlayışının benimsenmediği görülmektedir. Ancak 1980 öncesinde özellikle koalisyon hükümetleri döneminde özel önem sarf edilen Batı Avrupa ile ilişkiler, askeri darbe sonucunda demokrasiyle iktidarı ele almış sivil hükümet düşürüldüğü için sekteye uğramıştır. Çünkü bilindiği gibi Batı Avrupa'da dönemin dış politikasında ilkesel açıdan öne çıkan, demokrasi kültürünü

benimsetmek ve bu öğretiyi kazandırmaktır.

Bu durum, Milli Güvenlik Konseyi'ni farklı alternatiflere yönelmeye itmiştir. Bu doğrultuda askeri yönetime karşı olmayan İslam ülkeleri ile ilişkiler geliştirilmeye çalışılmıştır. Bu da aynı zamanda Ortadoğu coğrafyasına eğilme zorunluluğunu getirmiştir. Burada verilebilecek çarpıcı bir örnek, Kenan Evren'in cumhurbaşkanı olduktan sonra katıldığı ilk uluslararası toplantının 16-18 Ocak 1984'te gerçekleşen IV. İslam Zirvesi olmasıdır. Türkiye, bu zirveye ilk kez cumhurbaşkanı düzeyine katılım göstermiştir.¹⁴ Bu da partnersiz askeri kontrol döneminin lider kadrosunun karar alma reflekslerinin değişimini kanıtlar niteliktedir. Diğer bir yandan bu dönemde Avrupa ile yukarıda belirtilen problemlerden ötürü uzak kalınması, uluslararası sahnede yalnızlığa düşmek istemeyen Konsey üyelerini ABD'ye yaklaştırmıştır. Zaten 12 Eylül 1980 darbesi sırasında ABD'nin Ankara Büyükelçisi olan James Spain'in ABD Dışişleri Bakanlığıyla irtibatla olduğu, 2011 yılında ABD Dışişleri belgelerinin açılmasıyla gün yüzüne çıkmıştır.¹⁵ 12 Eylül'de gücü eline alacağı anlaşılan generallerin dış politikada ABD ile problemler yaşamaya hevesli olmadığı net olarak görülmektedir. NATO müttefikliği başta olmak üzere uluslararası sahnede iyi ilişkilerin artarak devam edeceğine dair bir inanç vardır ki, zaten beklenildiği gibi de olmuştur. Bu üç yıllık süreçte, partnersiz askeri kontrolün ABD'yle ilişkiler açısından en net örneği, darbenin gerçekleşmesinden itibaren bir ay boyunca dışişleri ve çeşitli bakanlıklar ve ayrıca elçiler düzeyinde gerçekleşen görüşmelerde nihai sonuç alınamayan Yunanistan'ın NATO'ya dönüşü konusudur. Partnersiz biçimde tüm gücü kendinde toplayan ve karar alma noktasında tek yetkili mercii Milli Güvenlik

Konseyi'dir. Diplomatik temasların sonuç getirmediği bu sorun, darbenin gerçekleşmesinden bir ay sonra Türkiye'ye gelen NATO başkomutanı General Rogers'ın Kenan Evren'e asker sözü vererek Evren'i ikna edişi ile çözümlenmiştir.¹⁶

Öte yandan bu üç yıllık sürecin geneline bakıldığında 1982 Anayasası'nda MGK konusundaki düzenlemeler göze çarpmaktadır. 1982 Anayasası'nın 118. maddesinde MGK'nın yapısında bazı değişiklikler olmuştur. Öncelikle MGK içinde sayısal eşitlik kurulmuş, kurulda sivillerle askerler eşitlenmiştir. Bu değişim askeri kanat için bir ilktir. Maddenin 3. fıkrasında 1971'de "Kurulun görüşlerini Bakanlar Kuruluna tavsiye eder." ifadesi değiştirilerek bunun yerine "bildirir" ifadesi konulmuştur. Bunun yanında 9 Kasım 1983 tarihli ve 2945 sayılı Milli Güvenlik Kurulu ve Milli Güvenlik Kurulu Genel Sekreterliği Kanunu'nun oluşturulması da askerlere devlet mekanizması içinde karar almaya katılım açısından MGK'yı bir araç halinde kullanma imkânı vermiştir. Kanun'da geçen milli güvenlik teriminin çok geniş ele alınışı, özellikle dış ilişkiler ve savunma konularında MGK kararlarını devlet politikası haline getirmiş ve bu kurula büyük bir esneklik sağlamıştır. Böylece ilk bölümde ifade edilen güvenlik kaygıları ile oluşturulan Türk askeri doktrini ve misyonu, dış politikanın belirlenmesi noktasında en temel noktaya ulaşmıştır. Bahsedilen hukuki düzenlemelerin askeri kanat açısından meyveleri 1983 sonrasında -demokratik seçimlere geri dönüş olsa dahi- alınmaya devam edecektir.

6 Kasım 1983 - 17 Nisan 1993

1983'te Türkiye'nin demokrasi serüveni kaldığı yerden devam edecek gibi bir izlenim vermektedir. 24 Ocak Kararlarının

mimarı Turgut Özal'ın Anavatan Partisi (ANAP) iktidardadır. Bu dönem dış politikada alınan kararlar açısından süreç içerisinde bir sapma olarak nitelendirilebilmektedir. Çünkü her ne kadar 80 darbesi ve akabinde 82 Anayasası, yukarıda açıklandığı gibi hem MGK kanadıyla hem de askerin gölgesinin dış politikada hissedilmesi açısından birçok değişim getirse de Özal'ın kişiliğinden ve özellikle ilk yıllarında yoğun halk desteğinden ileri gelen sivilleşme adımları bir sapmaya neden olmuştur. Aslında demokratikleşme açısından bir ilerleme olarak görülemeyecek dönem tamamen Özal'ın şahsından ileri gelen bir sivilleşme meydana getirmiştir. Partnersiz askeri kontrolün ve dolayısıyla hegemon bir askeri gücün olduğu bir dönemin ardında teori ışığında beklenti partnerlerle askeri kontrol aşaması olmasına rağmen bu dönem bu şekilde tanımlanmaya müsait değildir. Özal, bu aşamanın gelişini uluslararası konjonktürün de katkısıyla on yıl ertelemiştir ve askeri etkilere rağmen sivil kontrolün olduğu bir periyot meydana gelmiştir.

Özal, başbakanlığı döneminde Genelkurmay Başkanı atamalarına müdahale etmeye çabalamış, polis gücünü TSK nüfuzunu azaltacak biçimde güçlendirmeye girişmiştir. Öte yandan 1980'lerden itibaren hız kazanan neo-liberal politikaların 1990'larda siyasi hayata entegre oluşu, Özal'ın iç ve dış politikaya bakışına tamamen uygun olmuştur ve iktidarı boyunca dış politika özelinde ekonomik enstrümanları kullanmak için daima çaba sarf etmiştir. Bunun başlangıcını oluşturan da zaten mimarı olduğu 24 Ocak Kararlarıdır. Bu, askerin dış politikaya bakış açısına uygun düşmemesine rağmen Özal'ın sivilleşme açısından başarısına bir örnek teşkil

etmektedir ve bu durum askeri kontrol aşamasının önünde bir engel olarak kendini var etmiştir.

Özal döneminde asker-sivil ilişkilerindeki tansiyonu ve sivil kontrole rağmen ordunun dış politikada etkinliğini iki farklı olayda net bir şekilde görmek mümkündür. Bunlardan ilki, Özal'ın iktidarı boyunca yeni ve neo-liberal politikalar üretmek için büyük çaba sarf ettiği Kıbrıs konusudur. TSK'nın doktrinal bakışının çok dışında kültürel ve liberal politikalarla süreci yönetme çabasına giren Özal, "Kıbrıs Türkiye için bir yükür." ifadelerine dahi yer vermiştir.¹⁷ Bu bakış açısı ve ifadeler TSK'nın dış politikaya bakış açısına ve Kemalist çizgiye uygunluk göstermediğinden askeri kanat tarafından hoş görülmemiştir. Özal, iktidarı döneminde Kıbrıs konusunda bu doğrultuda atmayı planladığı her adımda askeri etki sebebiyle hedeflerine ulaşamamıştır.

Konunun anlaşılması açısından verilmesi isabetli olacak bir diğer örnek ise Körfez Savaşı (1991) sürecinde devlet mekanizması içerisinde dış politika karar alımında meydana gelen gerilimlerdir. Körfezdeki bunalım; ekonomik bakış açısıyla bölgedeki karışıklıkları Türkiye için olumlu sonuç doğuracak biçimde değerlendirme ve Kürt sorununun çözümü için de alternatif senaryolar oluşturma bakımından Özal açısından çok büyük bir fırsat olarak görülmüştür. Türkiye'nin 1990'lı yıllara kadar Ortadoğu'daki asli dış politikası, yüzünü Batı'ya çevirmeyi hakikat edinmiş bir ülke olarak doğunun istikrarsızlıklarından ve sorunlarından mümkün olduğunca uzak durmaktır. Körfez Savaşı döneminde yukarıda da bahsedildiği gibi Özal'ın dış politikayı sivilleştirmenin ötesinde bir tekelleştirmeye tabi tutmayı amaçladığı görülebilir. Cumhurbaşkanı Özal, başbakan Yıldırım Akbulut'un ve

hükümetinin daha pasif kalmasından faydalanarak bunu başarmaya çalışmıştır. Ancak bu kriz esnasında MGK etkisi göz ardı edilemeyecek bir gerçektir ve üzerinde duracağımız asıl konu da budur.

Özal'ın Körfez Savaşı'ndaki politikalarıyla elde etmek istediği ilk şey, Batı ülkeleriyle aynı safta aktif biçimde yer alarak Avrupa Topluluğu'na girişte kolaylıklara sahip olmaktır.¹⁸ Bunun ötesinde ikinci amacı, Türkiye'nin bölgede aktif olarak bulunabilecek söz sahibi bir ülke olduğu izlenimini vererek savaş sonrası pay alımında ekonomik kazanç elde etmektir. Ki bu dış politika anlayışı, geleneksel çizgiden epeyce bir kopuşu temsil ettiğinden askeri kanat tarafından kabul görmemiştir. 2 Ağustos'taki MGK toplantısında petrol boru hattının kapatılmaması kararı alınmasına karşın Özal 8 Ağustos'ta bu hattın kapatıldığını açıklamıştır ve bireysel bir hamle yapmıştır. Çünkü dönemin Genelkurmay Başkanı Necip Torumtay, bu kararı televizyondan öğrendiğini anılarında ifade etmektedir.¹⁹ Burada temelde kontrolün sivillerde olduğu anlaşılmaktadır.

Öte yandan, bu süreç esnasında Özal tarafından Dışişleri Bakanı, Milli Savunma Bakanı ve Genelkurmay Başkanı'nın da olduğu bir kriz masası oluşturulmuştur. MGK da acil toplantılar yapmış olmasına rağmen Özal kriz anında telefon diplomasisine başvurmuş, süreci yine bireysel biçimde ikili görüşmelerle çözümlenmeye çabalamıştır. Hepsinin dışında bir diğer örnekse şudur; Özal'ın yoğun çabaları sonucu hükümet tarafından TBMM'ye, *Körfezde başlayan savaş dolayısıyla TSK'nın yabancı ülkelere gönderilmesine, yabancı kuvvetlerin Türkiye'de bulundurulmasına ve kuvvetlerin kullanılmasına izin verilmesi* konulu tezkere sunulmuştur. Yani hükümet doğrudan savaşa girme yetkisini

istemektedir. Bu örnekler teori ışığında yine sivil kontrolle bağdaşır görünmektedir. Ancak bu kadar bireysel ve sivil tekelleşmenin mevcut olduğu dönemde askeri etki kavramının var olduğu hipotezi de kanıtlanabilir durumdadır. Körfez Savaşı sürecinde Genelkurmay Başkanı Necip Torumtay ile Dışişleri ve Milli Savunma Bakanları da istifa etmiştir. Bu istifalar, Özal'ın dış politikada karar alış biçimine ve aldığı kararlara çok radikal ve açıkça bir tepki niteliği taşımaktadır. Torumtay'ın nezdinde ordunun Kuzey Irak'a yapılacak bir sınır ötesi operasyona kesinlikle karşı olduğu, onun anılarında ve o dönem basına yansıyan açıklamalarında açıkça görülmektedir. Ordu, bu operasyonu askeri ve stratejik açıdan doğru bulmamaktadır ve uzun vadede Türkiye için büyük sorunlar yaratabileceğinde hemfikirdir. Öte yandan, TSK askeri doktrininde ilk bölümde bahsedildiği gibi asli vazife anayurdun savunmaktır ve Türk ordusu anayurdun muhafızıdır. Bunun için eylem ve eylemsizlik çeşitli dönemlerde tercih edilebilir. Yine ilk bölümde askerler tarafından dış politikanın bir güç ilişkisi olduğu ve askerlerin sorunu çözmek için güç kullanımını tercih ettiği ifade edilmiştir. Lakin Körfez Savaşı'na dahil olma kararının Türkiye'nin ulusal çıkarlarına fayda sağlayacağına dair bütüncül bir inancın ordu tarafından benimsendiği fikri, tartışmaya açık bir noktadadır. Ayrıca Özal tarafından sıkça dillendirilen özerk bir Kürt federasyonu düşüncesi askerler tarafından hiç hoş karşılanmamıştır.²⁰ Kürt federasyonu kurulması sayesinde Kuzey Irak sınır bölgesindeki ayrılıkçı hareketlerden doğan çatışmaların son bulacağı ve neo-liberal bir bakış açısıyla bölgedeki ekonomik ilişkilerin geliştirileceği Özal tarafından umut edilmektedir. Böyle bir ortamda ordu, askeri güç kullanımı konusunda istekli davranmamıştır.

Torumtay'ın anılarında da görülebileceği gibi böyle bir kararın Türkiye'yi Ortadoğu çıkmazına sokup milli güvenlik açısından yakın gelecekte ciddi sorunlar yaratacağı endişesi bulunmaktadır. TSK o döneme dek, kendi milli çıkarlarıyla dahil olduğu uluslararası kuruluşların çıkarlarının örtüştüğü durumlarda dış politikada güç kullanımına asla karşı çıkmamıştır (Kore, Bosna). Bunun da ötesinde Türkiye'nin kendi ulusal çıkarları için gerçekleştirdiği sınır ötesi operasyonlar da bulunmaktadır (Kıbrıs, Kuzey Irak). Dolayısıyla, Körfez Savaşı sürecinde Özal ve ordu arasında dış politikada karar almada kimin daha etkili olduğu konusunda bir mücadele olduğundan bahsetmek pek de yanlış olmaz. Ordu, Türkiye'nin geleneksel dış politika anlayışından muhtemel bir kopmayı önleyerek TSK askeri doktrinine uygun hareket etmiş, sürece ağırlığını koymuştur. Yukarıda açıklandığı gibi 1983-1993 arası dönem, Özal'ın liderliğinde sivil bir kontrol dönemi olmasına rağmen Körfez Savaşı'na girilmemesi süreci, askerin yoğun etkisini gözler önüne sermektedir. Bu dönem, dış politikada asker-sivil arasında bariz bir dengenin bulunamadığı, her iki tarafın da yıprandığı kaotik bir dönem olarak akıllara kazınmıştır.

17 Nisan 1993 - 3 Kasım 2002

Turgut Özal'ın ani ölümü, Türk siyasal yaşamı açısından bir sapma dönemi olarak görünen yoğun sivilleşmeye dayalı sürecin sonunu getirmiştir. 1990'lı yıllarda kısaca Türk siyaseti ve buna bağlı olarak toplumsal yapı özetlendiğinde bu yapıda radikal veya sivri uç olarak görülen her etmenin karşısında koruyucu görüntüsüyle ordunun olması dikkate değerdir. Örneklendirmek gerekirse, 1990'lı yıllarda siyasal İslam toplum içinde güçlü bir karşılık bulmaya başlamıştır ve karşısında laikliğin

koruyucusu sıfatıyla orduyu bulmuştur. Öte yandan bir diğer örnek ise, terör örgütü PKK ile yaşanan sorunlar ve Güneydoğu bölgesindeki toplumsal refahın ortadan kalkışı noktasında yine ordunun PKK'ya karşı başrolde olmasıdır. Aynı yıllarda başarısız koalisyon girişimleri, istikrarsız süreçler ve medyaya dahi birçok kez yansıyan siyasal sistem içindeki yolsuzluk, çürüme ve siyaset-mafya ilişkileri kamuoyunun sivil iktidarlara olan güvenini derinden sarsmış ve ordu kendini bu olayların dışında tutarak güven kazanmıştır. Zaten 1993 yılına gelene dek yukarıda da belirtildiği gibi çeşitli darbeler ve bunların sonucunda kanuni güvencelerle de siyasal sistem içinde kendini kabul ettiren ordu, 1990'ların bu kaotik konjonktüründe yerini iyice sağlamlaştırmıştır.

Bu kadar güçlü bir şekilde politika konularına nüfuz etme imkânı bulan TSK, bunu iç politika konularıyla sınırlı tutmamış, elde ettiği gücü dış politikada da karar alma mekanizmalarının işleyişine doğrudan müdahale ederek kullanmıştır. Ordu, 1990'ların ortalarından itibaren dış politikada karar alınması noktasında müdahaleci ve hatta karar verici seviyeye ulaşmıştır. Buradan anlaşılmaktadır ki bu dönem, dış politikada teori ışığında bakıldığında bir askeri kontrol dönemidir. Ordu, Türk siyasal yaşamı içerisinde ilk bölümde anlatılan ayrıcalıklı konumun yanına bu dönemde siyasal sistem içindeki boşlukları da eklemiş ve ilk defa sivil iktidarın da bulunduğu bir dönemde dış politikada bu denli güçlü hale gelmiştir. Burada konuyu somutlaştırmak adına verilebilecek bir örnek, Türkiye'de 1990'lı yıllarda tam on üç dışişleri bakanının değişmiş olmasıdır. Bu durum, istikrarlı dış politika üretimini engellemiş, bu boşluğu ise daimî koruyucu sıfatına sahip olan TSK doldurma amacına girişmiştir. TSK, 1980-

1983 süreci haricinde, dış politika karar alma süreçlerine katılsa da burada temel amacı denge unsuru olmaktır. Türkiye'nin asli dış politika bakışından kopmayı önlemeyi vazife edinmiştir ancak kontrol yine de sivil güçtedir. Ancak 1993 sonrasında, TSK'nın kendi rolünde bir evrim görülmekte ve bunun sonucunda dış politikayı belirleyici ve biçimlendirici bir hale büründüğü saptanmaktadır. Bu askeri kontrol sürecinin partnerle sürdürüldüğünün kanıtı ise zaten ilk olarak halihazırda bir sivil iktidarın ve onun parçası olan bir dışişleri bakanlığının bulunmasıdır. Ancak geçmiş dönemlerin aksine bu sefer denge tahtasında dış politika açısından üst çıkan askeri kanattır ve sivil kanat bir partner vazifesi görmektedir. Bunun dışında TSK'ya, iç siyasi sorunlardan ileri gelen (Siyasal İslam'ın yükselişi vs.) bir medya desteği vardır. 1970 ve 1980'lerde yıldızları barışmayan ordu ve sosyal demokrat kesim arasında, 1990'larda ordunun laikliğin koruyucu imajından ileri gelen görünmez bir ittifak oluşmuştur. Bu desteğin temel tezahürleri; akademi, medya ve sivil toplum kuruluşları üzerinde kendisini göstermiştir. Askeri kanat dış politikada kontrolü elinde tutmaktadır, bu nettir, ancak 1980-1983 döneminden farklı olarak bu kez partnerlerinin de kendisiyle birlikte uyumlu çalışmasına ihtiyacı vardır. Bu da göz ardı edilemeyecek bir gerçektir.

Bu dönemde, partnerlerle birlikte dış politikada asli olarak görülen bir askeri kontrol olduğuna dair çeşitli örnekler konunun anlaşılması açısından yerinde olacaktır. Normalde dış politika konularında değerlendirme yapmak ve yine dış politika konularında açıklamalar yapıp direkt olarak yabancı devlet veya uluslararası kurumlara hitap etmek dışişleri bakanlığının yani sivil kontrolün bir özelliğidir. Ancak bu dönemde üst düzey subayların bu yönde değerlendirme ve

açıklamalarına sıkça rastlanır olmuştur. Genelkurmay II. Başkanı olduğu dönemde Orgeneral Çevik Bir'in dış politika konularında bir dışişleri bakanı gibi yaptığı açıklamalar önem arz etmektedir. Öte yandan Rusya ile ikili ilişkilerin geliştirilmesi için dönemin Genelkurmay Başkanı Orgeneral İsmail Hakkı Karadayı'nın NATO üyesi ülkelerin başkentlerine Rusya ile ilgili brifinglerinden oluşan mektupları göndermesi dış işlerinin sivil temsilcilerinin atlanarak direkt olarak dış politikada hamle yapma sürecine müdahale edildiğinin bir göstergesidir.²¹ Öte yandan 1998 yılında terör örgütü lideri Öcalan yakalanmadan bir süre önce Suriye'de saklandığı bilindiğinden, Kara Kuvvetleri Komutanı Orgeneral Atilla Ateş'in Hatay'da bir konuşma yaparken konuşma esnasında Suriye'yi alenen tehdit etmesi, askerlerin karar alış noktasında etkili olduklarını gösterir niteliktedir.²²

Bunların dışında aynı yıllarda TSK içerisinde, dış politika konularıyla ilgilenen daireler kurulmuştur. Bu daireler, Türkiye'nin dış politikasını uzun yıllardır meşgul eden ve sivillerin çözüm üretilmediğine inanılan konularda askeri bir yorum ve bakış açısı kazandırmayı amaçlamaktadır. (Yunanistan Kıbrıs Dairesi, Avrupa Birliği Çalışma Grubu vs.) Öte yandan bu daireler tıpkı Dışişleri Bakanlığı'nın ilgili departmanlarına benzer biçimde teşkilatlanmıştır. Buradan da yine askeri kanadın dış politika konusunda bir sivil iktidar gibi hareket etmeye dair motivasyonu ve bu motivasyonu eyleme dökmeye yönelik teşebbüsü net biçimde göze çarpmaktadır. 1990'lı yılların geneli için konuşmak gerekirse Özal sonrasında Çiller ve REFAHYOL hükümetlerinin dış politika konusunda istedikleri adımları atamadıkları görülmektedir. Tansu Çiller iktidara gelmeden önce Kıbrıs ve Kürt

sorunlarında farklı ve alternatif çözüm önerileri sunmasına rağmen iktidara geldiğinde bunları eyleme dökmemiştir.²³ Necmettin Erbakan'ın partisi Refah'ın iktidar ortağı olduğu dönemde Erbakan'ın tüm çabalarına ve muhalefetine rağmen Türkiye-İsrail ilişkileri gelişmiş (Ortak tatbikat düzenlenmesi, F4 Uçak ihalesinin İsrail'e verilmesi, silah modernize etmek için kredi alınması vs.) ve TSK bu ilişkilerin gelişiminin başrolünde yer almıştır. Sivil iktidarın bu kadar karşı olduğu İsrail ile savunma sanayii ilişkileri konusunda sürecin askeri kanadın dilediği biçimde ilerlemesi bu yıllarda dış politikada askeri kontrolün devam ettiğini kanıtlar niteliktedir.²⁴ Öte yandan yine aynı hükümet döneminde PKK terör örgütünün elebaşlarından Şemdin Sakık'ın ele geçirilmesi ve Kuzey Irak'a yapılan sınır ötesi operasyonlardan dışişleri bakanlık yetkililerinin haberinin dahi olmaması, TSK'nın dış politikayla alakalı karar alış açısından tamamen kontrol sağladığını göstermektedir.²⁵

2000'li yılların başında ise MGK içinde NATO'dan uzaklaşma ve Rusya ile ilişkileri geliştirme yaklaşımı kendine yer bulmuştur.²⁶ 2002 yılında dönemin Genelkurmay Başkanı Orgeneral Hüseyin Kıvrıkoğlu'nun Rusya ile imzaladığı askeri iş birliği ve Karadeniz'de iş birliği protokolleri bunun bir göstergesidir. Diplomatik süreçlere dahi müdahil olan bir askeri kontrol bu yıllarda vuku bulmaktadır. 2002'ye doğru giden süreçte Ecevit hükümeti esnasında; yine 90'lı yılların bir hastalığı haline gelen istikrarsız ve uyumsuz koalisyon hükümeti, 2002 seçimlerinin yaklaşması ve siyaset arenasında değişim rüzgarlarının esiyor oluşu orduyu o boşluğu doldurmaya itmiştir. Bunların hepsinin ötesinde bölgede II. Körfez Savaşı'na doğru bir ilerleyiş yaşanmakta, ABD ve Saddam

Hüseyin'in Irak'ı arasında ipler gerilmektedir. Savaş olgusunun on yıl aradan sonra yeniden Türk siyasi gündemine direkt olarak girişi ve bunun da TSK'nın uzmanlık alanı oluşu, ordunun Ecevit döneminde de dış politikanın asıl kontrol mekanizması haline gelmesini kolaylaştırmıştır. TSK, 1990'lı yıllar boyunca zaten 1960'lardan beri artırmakta olduğu dış politika karar alımındaki etkisini maksimuma çıkarmış, buna paralel olarak da 2002 yılına gelindiğinde Türkiye dış ilişkiler konusunda militer yaklaşımlar benimseyen bir ülke olarak kabul edilir hale gelmiştir. Ve bu durum özellikle liberal politikaların beşiği kabul edilen Batı ülkeleri için bir eleştiri unsuruna dönüşmüştür.

3 Kasım 2002 - 4 Kasım 2008

1990'lı yıllara gelindiğinde SSCB'nin çöküşüyle birlikte kapitalizmin karşısında yer alan düzenin yani komünizmin dünyadaki en büyük temsilcisi ortadan kalkmıştır. Buna dayalı olarak 2000'lere doğru uzanan süreçte Batı'nın üstün değerlerinin, başta demokrasi ve insan hakları olmak üzere, tüm dünyada daha rahat yayılma imkânı bulunduğu söylenebilir. Tabii burada başta ABD olmak üzere Batı ülkelerinin tutumlarına ve uluslararası politika yapma noktasında çehreyi değiştirme düşüncelerine de odaklanmak yerinde olacaktır. Soğuk Savaş'ın devam ettiği dönem boyunca ABD tarafından, kapitalizmin tam olarak yerleşmediği ülkelerde meydana gelebilecek ekonomik sorunlarda sol eğilimlerin yükselmesinden dolayı bir endişe bulunmaktadır. Rejimin devamlılığını sağlamak için ise milli güvenlik modeline uygun olarak kurumsallaşan askeri yapılarla ilişkiler geliştirmektedir. (Şili'de Pinochet darbesi gibi) Ancak Soğuk Savaş sonrası dönemde sert güç kullanımına dayalı ilişkilerden daha yumuşak güç kullanımına geçiş ve özellikle

ekonomik araçların dış politikada kullanımı ABD başta olmak üzere Batılı devletler tarafından desteklenir hale gelmiştir. Küreselleşme ekseninde uluslararası ilişkilerin diplomasi ayağının neo-liberal politikalarla geliştirilmesi amaç edinmiştir. Soğuk Savaş sonrası hedeflenmekte olan yeni dünya düzeninde silahlı kuvvetlerin etkisi azalmaktadır. Çünkü neo-liberal politikalar karşısında statükocu politikalar ve yapılar Soğuk Savaş sürecinde dengeyi muhafaza etmek için faydalı görünürken 2000'lerin başında değişen konjonktür sebebiyle vazgeçilebilir hale gelmiştir. Neo-liberal bakış açısının analiz dahilinde önemi şurada yatmaktadır: Bu bakış açısına sahip olan bir devlet, dış politikada güvenlikten ziyade ekonomik çıkarları ön planda tutmaktadır. Öte yandan 1990'ların ikinci yarısından itibaren gelişim gösteren insani güvenlik yaklaşımı perspektifi de dış politikaya salt milli güvenlik yönünden bakan silahlı kuvvetlerin bakışının güncellik içinde kendine yer bulamaması durumunu meydana getirmiştir.²⁷

Türkiye'de de benzer bir süreç yaşanmış, değişen dünya düzenine uyum sağlayamayan veya bilinçli olarak eski düzeni muhafaza etmekte direten TSK, Türk siyasal yaşamı içerisinde karar alma süreçlerine dahil olabilmesine dahi izin veren etkin gücünü yavaş yavaş yitirmeye başlamıştır. Bu durum, ordunun dış politika konusunda karar alma süreçlerindeki etkinliğini de sekteye uğratmıştır. Diğer bir ifadeyle 2002 sonrası dönem askeri kontrol dönemi olarak adlandırılmayacak bir dönemdir. II. Körfez Savaşı sürecinde dış politika konusunda ağırlık halen askeri kanattadır. Çünkü milli güvenlikle doğrudan ilişkili bir konu ve ilk kez iktidara gelen yeni bir parti mevcut olduğundan, ordu sürecin yönetiminde ağırlık sahibidir. Yani 2002 yılında aniden sivil bir kontrole

geçiş durumu söz konusu değildir. Askeri etki yoğun şekilde devam etmektedir. Ancak bunun bir geçiş dönemi olduğuna ve sivillerin iç politikayla birlikte dış politikada da gücü eline almaya başladığına dair emareler kendini göstermektedir. Teori ışığında 2002-2008 arası dönem dış politika açısından askeri etkilerin halen var olduğu ancak sivil kontrolün yavaş yavaş belirginleştiği bir geçiş dönemi olarak kabul edilebilir.

Askeri etkinin devamına ilişkin bir örnek vermek gerekirse, 1990'ların sonlarında Suriye ile Türkiye arasında Öcalan sorunu ve su yolları ile ilgili anlaşmazlıklar yaşanmış ve hatta analizin önceki bölümlerinde ifade edildiği gibi savaş söylemlerinin dahi görüldüğü günlerden geçilmiştir. Fakat 2000'lerde bu durumun tersine döndüğü görülmektedir. Burada ünlü kırmızı kitapçıktan Suriye'nin çıkarılması (Artık düşman olarak görülmemektedir.) konusunda MGK'nın dolayısıyla subayların etkisi vardır. Askerin dış politikaya bakışıyla ve politika üretimiyle alınmış bir karar olduğundan, ikili ilişkilerin geliştirilmesi de askeri temaslar ile meydana gelmiş, dönemin Başbakanı Abdullah Gül'ün temasları dönemin medyasında yüzeysel olarak nitelendirilmiştir.²⁸ Yani özetle AK Parti iktidarının ilk yıllarında askeri etki varlığını sürdürmektedir. AK Parti iktidarı ise bu durumdan rahatsızlığını her fırsatta dile getirmekte ve sivil iktidarın diplomatik metotlarını kabul ettirme amacı taşımaktadır. İktidara geldiğinde karşılaştığı bu ve benzeri örneklerin AK Parti'nin sivilleşme konusundaki hızı ve tutumunu etkilemiş olabileceği düşünülebilir.

Dış politika konusunda karar alma yaklaşımları iç politik gelişmelerden

bağımsız değerlendirilemeyeceğinden burada AK Parti iktidarının ilk yıllarından ve asker-sivil dengesinin süreç içerisindeki evriminden bahsetmek yerinde olacaktır. 2002 sonrasında AK Parti hükümetinin sivilleşme yolunda attığı birçok adım bulunmaktadır. Bu yıllarda TSK'nın iç politika ve buna bağlı dış politikadaki etkisini azaltmak için bazı hukuki düzenlemeler yapılmıştır. Milli Güvenlik Kurulundaki sivillerin sayısı asker sayısının üzerine çıkarılmıştır. Askeri kontrol dönemlerinin en önemli araçlarından kabul edilen MGK Genel Sekreterliği'nin sivil kontrole geçirilmesi için düzenlemeler yapılmıştır. Askeri malların denetimi Sayıştay'a bırakılmış, devlet yapısı içinde önemli birçok kurum ve kuruluşta üye olarak bulunan askerlerin yerlerini siviller almıştır.

2002 sonrasında AK Parti'nin sivilleşme yolunda attığı adımların belki de en mühimi AB'ye tam üyelik müzakerelerinin başlangıcıdır (2005). AB süreci, kamuoyu tarafından fazlasıyla destek bulmuş; özellikle insan haklarına saygı, azınlıkların korunması gibi reform hamleleri devlet yapısı içerisinde de sivilleşme yönündeki amaca hizmet eder nitelikte olmuştur. Çünkü halihazırda yukarıda da belirtildiği gibi 2002'ye gelindiğinde Türkiye militarizmin yoğun etkisi altında karar alma süreçlerini yürüten bir ülke konumundadır ve AB tarafından bu durum hoş karşılanmamaktadır. Dolayısıyla AB üyelik süreci, kamuoyu desteğinin yanında uluslararası konjonktürün de etkisiyle orduyu bir nevi reformların parçası haline getirmiştir. Bu durum, iç ve dış politikayı sivilleştirme yönünde atılan mantıklı ve muhalif olmayı zorlaştıracak bir adımdır. TSK, AB üyeliği süreci her ne kadar kendi otoritesine devlet içerisinde sınırlandırma getirirse de bu reformlara muhalif olmaktan

kaçınmış ve sivilleşmenin bu yönüne engel teşkil etmemiştir. Öte yandan 2000'lere gelindiğinde artık yerli ve milli bir burjuvazinin gelişmiş olduğu göze çarpmaktadır. AK Parti'nin politikaları da sivilleşme ve demokratikleşmeyi ön plana alır biçimde görüldüğünden, Anadolu sermayesini de ardına katan bu burjuva sınıfı bu alanda da TSK'nın misyonunu kaybetmesine neden olmaktadır.²⁹ Özetle, Cumhuriyet'le birlikte oluşumu için yoğun çabalar sarf edilen milli burjuvazi, doğumuyla birlikte askeri gücün siyasetteki ağırlığı karşısında saf tutmuştur. Aslında AB süreci ve peşi sıra gelen reformlar, 1990'larda TSK'nın kontrol sürecindeki partnerlerinin saf değişikliğini gözler önüne sermiştir. Atılan liberalleşme adımları ve ekonominin başarılı ilerleyişiyle birlikte AB'ye üyelik yolundaki kararlı tutum, AK Parti'nin sivil meşruiyetini güçlendirmiştir. AB sürecinin asker-sivil ilişkilerinde demokratik kurumların gücünü artırıcı etki yaptığı aşikardır. Bu da aslında güç dengelerinde değişimi tetiklemiştir.

Bu dönem içerisinde bahsedilmesi gereken bir diğer konu da Kuzey Irak'taki otorite eksikliğinden ve bölgedeki karışıklıklardan dolayı meydana gelen bölgesel müdahalelerdir. II. Körfez Savaşı sırasında genç bir hükümet olan AK Parti, sürecin yönetiminde TSK'nın öne çıkışını bir nevi kabullenmiştir. Ancak bu süreç içerisinde Türk siyasi tarihi ve karar alma süreçleri açısından örnek teşkil edecek bir olay yaşanmıştır. 1 Mart 2003 yılında *Türk Silahlı Kuvvetleri'nin yabancı ülkelere gönderilmesi ve yabancı silahlı kuvvetlerin Türkiye'de bulunması* konulu tezkere, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nden geçmemiş ve reddedilmiştir. Bu olay Türk dış politikası açısından özellikle ABD ile ilişkilerde çok ciddi gerilimler yaratmıştır. Bu istisnai duruma karar alım süreçleri açısından bakıldığında; TBMM'nin böyleleri

kritik bir karar alma sürecine karara da doğrudan etkili olacak şekilde dahli göze çarpmaktadır. Bu olaydan daha birkaç yıl öncesinde Dışişleri Bakanlığı yetkililerinin dahi bilgisi olmadan Kuzey Irak'a yapılan sınır ötesi operasyonlardan bahsederken 2003 yılına gelindiğinde sivil kontrolün kendini yeniden sahneye çıkmaya hazır gördüğü anlaşılabilir durumdadır.

Asker, bu yıllar arasında belki de dönemin en önemli iki dış politika meselesi özelinde statükocu tutumunu devam ettirme çabasına girmemiş ve sürece ayak uydurmuştur. Burada siyasi iktidarla tüm bağı koparmadan siyasi nüfuzu mümkün olduğunca elde tutmak ve imaj erozyonunun önüne geçmek amaçlarıyla TSK'nın içerisinde kontrollü bir değişim eğilimi öne çıkmıştır.³⁰ Bu eğilim, 2008'e kadar gelen süreçte askeri etkinin sürdürülmesine yardımcı olmuştur. Ancak detayına bu analiz özelinde girilmeyecek olan 27 Nisan 2007 askeri muhtıra sürecinde görülmektedir ki; ordu halen pretoryen kimliği ve benliğini muhafaza etmektedir. Bir iç politika meselesi olmasına rağmen Cumhurbaşkanlığı seçimi gibi etkileri bittabi dış politika üzerinde de olan çok mühim bir konuda TSK'nın doğrudan konuya müdahil olan sert ve buyruk niteliği taşıyan açıklaması, askeri kanadın sivil güç üzerinde etkisini devam ettirmek için motivasyonunu sürdürdüğü göstermektedir. Fakat TSK bu kez geçmiş öğrenilmiş tecrübelerinin çok dışında bir karşı tepkiyle karşılaşmış ve sivil iktidar ülkeyi seçime götürerek farklı bir tutum sergilemiştir. AK Parti'nin seçim sonucunda çok yüksek bir oy oranıyla (%47,5) iktidarını devam ettirmesi ve sonrasında Abdullah Gül'ün Cumhurbaşkanlığı TSK açısından bir prestij kaybına sebep olmuştur.

Bu doğrultuda, sivilleşmenin meyveler veriyor oluşu ve partnerlerin saf değişimi

ordunun bugününün ve geçmişinin eleştiri unsuru haline gelmesine de neden olmuştur. Buradan da görüldüğü gibi ordu, yeni asrın başlangıcında etkisini sürdürmesine rağmen ayrıcalıklı ve özel konumundan uzaklaşmaktadır. TSK, bu yıllarda denge tahtasında sivillerin yükselişi karşısında daha eleştirilebilir bir kurum haline dönüşmüştür. 2008 yılından itibaren uzun yıllar süren davalar boyunca birçok subay yargılanmış, bazı basın yayın organları tarafından Türk ordusu hedef alınmıştır. Bu süreçle alakalı kısır siyasi bir tartışmadan arındırılmış biçimde görünen çok net bir gerçeklik bulunmaktadır; ordu özelinde bir imaj erozyonu yaratılmak istenmiştir. Daha sonra bir terör eylem aracı olarak (Fethullahçı Terör Örgütü) yapıldığı anlaşılan bu tip süreçler sonucunda, çeşitli tutuklama ve tasfiyelerle de o dönem açısından bu bir nevi başarılı olmuştur.

2008 yılı sonrasına teori ışığında geçmeden önce üzerinde durulması gereken birkaç nokta bulunmaktadır. 27 Nisan E-muhtıra ve sonrasındaki erken seçim dönemlerinde de görüldüğü gibi AK Parti, ordunun pretoryen iktidarı karşısında konumlanmış ve demokratik süreci devreye sokarak bu sayede meşruiyetini güçlendirmiştir. Temel problematik çerçevesinde bakıldığında işte tam da bu noktada sahibin el değiştirmeye başlaması durumu göze çarpmaktadır. Ahmet İnsel'in ifadesiyle "AKP, bu pretoryen merkeze karşı kendini çevre olarak tanımlasa da son tahlilde Hegel'in efendi-köle ilişkisinde tarif ettiği diyalektik karşıtlığa bütünüyle uyan bir tavır sergilemektedir."³¹ 2007 yılının Kasım ayında AK Parti, rekor seviyede bir oy oranıyla iktidarı almasına rağmen uzlaşılı pretoryen iktidarı tamamen ortadan kaldırmak yerine sahibin ta kendisi olmak üzerine bir tercihte bulunmuştur.

Pretoryen iktidar daima siyasi arenayı güç politikası olarak görme eğilimine sahiptir. Bu sebepten ötürü pretoryen güç, güçlü olma noktasında yararlı her türlü aracı kendi bedeninde bulundurma hevesinde olmuştur. Ayrıca bu gücünün kendi bilincinin dışında toplum tarafından da bilinip kabul görmesini arzulamakta, bu da bir güç gösterisi durumu meydana getirmektedir.³²

İnsel'e göre, bir pretoryen rejimin sonlanması için pretoryen güçlerin bütünüyle prestijlerini kaybedecekleri büyük bir siyasal veya askerî yenilgi meydana gelmelidir. Böylece güçlü olanın güçsüzlüğü kamuoyu nezdinde kanıtlanmış olacak ve prestij kaybı oluşacaktır. Bu sayede otoritesini kaybeden eski pretoryen güç tasfiye edilecek, sonrasında da yeni otoritenin oluşturduğu yeni rejimin koşullarına rıza gösterip uyum sağlamak zorunda kalacaktır. İşte Hegel diyalektiği tam da burada tersine dönmüştür: Yeni bir sahip ve bu sahibin kontrolünde sistem içinde yeni rolünü kabul etmek durumunda kalan eski sahip. AK Parti'nin ilk döneminde gelen ekonomik başarılar, AB uyum süreci, neo-liberal politikalar ve edindiği yeni partnerler 2008 yılına gelindiğinde; ordunun imajını zedeleyen yargılamalar, medyadaki kara propaganda çalışmaları ve e-muhtıra sonrasındaki gelişmelerle birleşince sahibin el değiştirmesi olgusunu gözler önüne sermiştir. 2008 yılından sonra iç politika ve paralel olarak dış politikada karar alma yaklaşımlarında sivil iktidarın muazzam bir güç kazandığını, dengenin tamamen sivil güce kaydığını söylemek yanlış olmayacaktır.

4 Kasım 2008 - Günümüz

2008 yılında 3 Kasım seçimlerinin ertesinde sivil kontrol varlığını artırarak devam

ettirmiştir. 2010'da anayasa değişikliğine yönelik referandumun 12 Eylül gününe denk getirilmesi ve değişiklik maddelerinin birçoğunun partnersiz askeri kontrol döneminde alınan kararlar üzerine oluşu bir nevi geçmişe dönük hesaplaşmayı zihinlere getirmiştir. Bu referandum sonucunda, Yüksek Askerî Şûra kararlarının yargıya taşınması sağlanmış, böylece askeri kanat uzun yıllardır sahip olduğu hukuki özerklikten de uzaklaşmaya başlamıştır. Demokratikleşme ve sivil kontrolün yasama yürütme dışında yargı açısından da varlığının ordu üzerinde etkili olabileceğinin anlaşılması, dikkate değer bir gelişmedir. Bunların ötesinde iç politika ve hukuk alanındaki bu gelişmeler ışığında bakıldığında 2002'den başlayarak artış gösterir biçimde, 2008 sonrasında ise iyice belirginleşerek, dış politika karar alımında sivil otoritenin nüfuz alanı artışı görülmektedir. Geleneksel Türk askeri doktrinine uygun görülen, bu zamana dek çeşitli sapma dönemleri haricinde muhafaza edilen ve muhafazası TSK tarafından bir görev kabul edilen Türk dış politikası bu çizgiden uzaklaşmaya başlamıştır. Eksendeki bu kayışla birlikte oluşan yeni dış politika üretim süreci ve bunun yansımaları TSK tarafından ilk kez bu dönemde mümkün olduğunca olağan karşılanmıştır. Bu da ordunun değişime ayak uydurmak ve sürecin içinde kendisine uygun yeni rolü 2008 sonrasında benimsemek noktasında bir kabule geçtiğini göstermektedir.

Bu yıllarda dış politika karar alımındaki denge değişimiyle alakalı verilebilecek bir örnek; Ermenistan ile AK Parti hükümeti arasında gerçekleşen uzun görüşmeler sonrasında oluşturulan Zürih Protokolleri (2009) sürecinde Türkiye'nin asli temsilcisinin dönemin Dışişleri Bakanı Ahmet Davutoğlu olmasıdır.³³ Yine dönemin Başbakanı Recep Tayyip Erdoğan

ile onun kabinesinin bir üyesi olan Davutoğlu liderliğinde TBMM'nin de onayıyla bu süreç tamamlanmıştır.³⁴ Ordu, geçmiş dönemlerde muhalif olduğu birçok madde protokolde yer almasına rağmen süreç boyunca karar alma biçimlerini etkileme veya direkt müdahale etme çabasına girmemiştir. Yine 2008 sonrasında bakıldığında, Davos'ta dönemin İsrail lideri Şimon Peres ile dönemin başbakanı Recep Tayyip Erdoğan arasında yaşanan gerginliğin ardından zaten halihazırda kötüleşmekte olan İsrail-Türkiye ilişkilerinden bahsetmek mümkündür. 2009 yılında Türkiye tarafından uluslararası ölçekte düzenlenen Anadolu Kartalları etkinliğine başlangıçta İsrail davet edilmesine rağmen İsrail'in Gazze saldırıları sonrasında bu davet Türk hükümeti tarafından iptal edilmiştir. Daha sonra İsrail'i destekleyen ABD heyeti de etkinliğe katılmaktan vazgeçmiş ve kararı protesto etmiştir.³⁵ 1990'lı yıllarda partnerlerle askeri kontrol döneminde yakın ilişkilerin bulunduğu İsrail ve ABD ile yaşanan bu gerginlik, 2009 yılında TSK tarafından eleştirilmemiştir. Hatta kendi internet sitesinde konuyla alakalı yaptığı açıklamada bu kararın "Dışişleri Bakanlığı'nın mahareti ile alındığı" gibi bir ifadeye dahi yer vermiştir.³⁶ Bunların dışında ise yukarıdaki bölümlerde detaylı açıklandığı gibi AB uyum müzakereleri süreci, Kuzey Irak ve buna bağlı kabul edilen Kürt sorunu konularında da süreçler tamamen diplomasi masalarının kurulmasıyla çözümlenmeye çalışılmıştır. Geçtiğimiz altı yılda çok sayıda tartışmaya sebep olan Süleyman Şah Türbesi'nin taşınması kararı tamamen sivil iradenin yetkisiyle dönemin Başbakanı Ahmet Davutoğlu'nun liderliğinde alınmış ve TSK tarafından gerçekleştirilmiştir. Türbenin o bölgeden taşınması, TSK'nın askeri doktrinine (Vatan toprağını her şartta muhafaza etmek) uygun düşmemesine rağmen sivil hükümet

tarafından tebliğ edilen kararın uygulayıcısının TSK'nın ta kendisi olması asla bir tesadüf değildir. TSK 2010'lu yıllarda iç politika ve paralel olarak dış politikada karar alımlarına müdahil olma alışkanlığını böyle bir konu dahi olsa yine de terk etmiş görünmektedir. Her bir örnek ışığında süreç değerlendirildiğinde, 2008 seçimleri ve özellikle 2010 anayasa referandumu sonrasında tamamen sivil kontrolün Türk dış politikasında tecelli ettiği açık biçimde göze çarpmaktadır.

Analiz özelinde derinlemesine inilmeyecek olmasına rağmen, 2002 ve özellikle yeterli esnekliğe ulaşıldıktan sonra 2008 sonrasında Türk dış politikasının AK Parti yönetiminde geleneksel akışın dışına çıktığı ifade edilebilmektedir. Reel politikten yoğun biçimde etkilenen ulusal güvenliği en temele alan dış politika, AK Parti döneminde komşularla sıfır sorun anlayışına dayalı karşılıklı güven bağlarını önemseyen, daha dinamik ve proaktif, birçok unsurla iş birliğine dayanan bir hale bürünmüştür. 2000'li yılların başında art arda gelen seçim zaferleri ve iç politik başarılar dönemin Başbakanı Recep Tayyip Erdoğan nezdinde AK Parti'nin siyasi gücüne katkı sağlamıştır. İç politikadaki bu istikrarlı gidişat paralel biçimde dış politikayı da etkilemiş, sivil gücün içinde yürütme ve yürütme içerisinde de 2009 sonrasında Başbakan Erdoğan'ın liderliğinde dönemin Dışişleri Bakanı Ahmet Davutoğlu ön plana çıkmıştır. Onun bakanlığı öncesi yazdığı 'Stratejik Derinlik' kitabı, 2009 sonrasında 2016 yılına dek Türk dış politikasının kılavuzu olarak görülmüştür. Böylece Türk dış politikasındaki geleneksel realist perspektif, 2000'li yıllar Türkiye'sinde revizyona uğramış ve yumuşak güç unsurlarının halihazırda uluslararası konjonktürdeki artışıyla da birleşince askeri

kanadın dışarıda bırakılmasının kolaylaştığı bir periyot başlamıştır. Bu dönemde dış politikada yeni çevreleri, aygıtları ve yöntemleri karar alma süreçlerine dahil ederek farklı sonuçlar alma hedefi göze çarpmaktadır. 1990'lı yıllar özelinde bakıldığında çok net bir biçimde görülebilir ki; ordunun doğrudan karar alma süreçlerine müdahaleleri, askeri ilişkiler ve bu ilişkilerin etkisini altında oluşturulan ittifaklar Türkiye'nin dış ilişkilerinde politika üretimi için büyük bir etkiye sahiptir. 2009 sonrasında ise çok daha proaktif ve çok boyutlu politikaların en önemli örneğini Ortadoğu coğrafyasında Arap Baharı süreci ve sonrasındaki mülteci krizi noktasında görmek mümkündür. Yumuşak güç kullanımının artırımı ve ekonomik ilişkilerin diplomatik açıdan etkinliğiyle birlikte Türkiye dış politikada daha aktif ve bu sayede de komşularıyla ilişkilerde arabuluculuk rolüne daha yakın hale gelmiştir. 2008 sonrasında Türkiye bu rolü özellikle Ortadoğu'daki çeşitli uyuşmazlıklarda ele almış, diplomasi arenasında etkin bir ülke haline gelmeye çabalamıştır.³⁷ Örneğin; Türkiye'nin çözümsüz sorunlarından biri olarak düşünülen Kuzey Irak konusunda daha ılımlı bir politika güdülmüş, 1990'lı yıllarda askerin dış politikadaki kontrolü altında iletişim kurulması imkansız görülen çeşitli kişi ve gruplarla siyasi temaslar kurulmuştur.³⁸ Ortadoğu'dakine benzer ılımlı ve işbirliğine dayalı politikalar Balkan ve Kafkas coğrafyalarında da kendisini göstermiştir.

Değişen, küreselleşen dünya ve bölgesel anlamda radikal görülebilecek değişimler, bunun yanında da iç politik istikrar, 2009 yılından itibaren Türkiye'nin geleneksel kırmızı çizgilerini ortadan kaldırmaya yardımcı olmuştur.³⁹ Özetle 2016'ya doğru ilerlenen bu yıllarda, Türkiye'nin

çoğunlukla yumuşak güç araçlarını kullanma gayretinde olduğu, bu araçların kullanımında da askeri etkinin bulunmadığı su götürmez bir gerçektir. Dolayısıyla bu yıllar, Türk siyasi yaşamında dış politikada karar alma açısından sivilleşme ve demokratikleşmenin en öne çıktığı zaman dilimi olarak kendine yer bulmuş durumdadır. Milli güvenlik kaygısıyla tamamen realist bir çizgide dış politikaya bakan ordu, bu yıllarda tamamlayıcı bir unsur olarak kendi kontrollü değişimine uygun hareket etmekte ve yeni rolüne uyum sağlamaktadır.

2016 yılı Türkiye yakın siyasi tarihinin belki de en karamsar günlerine sahne olmuştur. 2016'ya gelene dek Türkiye'nin dış politikasının neredeyse son on yılına -aldığı kararlardan bağımsız olarak- damga vurmuş olan Ahmet Davutoğlu 22 Mayıs 2016 tarihinde Başbakanlıktan istifa etmiştir. Bu istifa sonrasında, dış politikada karar alma noktasında sivil-asker dengesinde bir değişiklik olmamasına rağmen yeni hükümet ve bu hükümetle birlikte gelen yeni politikalar olduğu su götürmez bir gerçektir. 2016'daki bu iç politik değişikliğin dış politikaya yansımaları, bu alanda karar alma noktasında Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın iyice ön plana çıkması şeklinde gerçekleşmiştir. Özellikle 2017 yılından itibaren uluslararası konjonktürde sert güç unsurlarının yeniden kullanımının artışı ve Türkiye'nin coğrafi olarak bu unsurların kullanıldığı bölgelerin birçoğuna komşu durumda oluşu, Ahmet Davutoğlu'nun yumuşak güce dayalı işbirlikçi ve arabulucu dış politika anlayışından uzaklaşılmasını kolaylaştırmıştır. Öte yandan 15 Temmuz 2016 tarihinde Fetullahçı Terör Örgütü (FETÖ) tarafından düzenlenen darbe girişimi ve sonrasındaki gelişmeler, iç politika açısından derin bir sarsıntı yaratmıştır. Analiz dahilinde bakıldığında

darbe girişimi açısından üç temel sonuç göze çarpmaktadır. Bazı subayların ordu mensubu iken bu tip bir ihanete dahil olmaları TSK'nın imaj erozyonunu artırıcı etki yapmıştır. İkinci olarak, Türkiye çok büyük bir demokrasi sınavı vermiş ve seçilmiş hükümet süreçten güçlenerek çıkmıştır. Ancak 15 Temmuz sonrası uzun bir dönem boyunca OHAL Kararnamelerinin Cumhurbaşkanı Erdoğan tarafından kullanımı göze çarpmaktadır. Son olarak ise böylesi bir güvenlik tehdidini derinden yaşamış olan Türkiye, bu tarihten itibaren dış politikasında -yine sivil otoritenin kontrolünde olmak kaydıyla - sert güç unsurlarına daha fazla yer verir olmuştur.⁴⁰ Güvenlik kaygısından ileri gelen bu değişim sürecine küresel anlamda artışa geçen popülist ve sert politikalar da eklenince, Davutoğlu'nun ardından özellikle 2018 yılından itibaren (Cumhurbaşkanlığı sistemine geçişle birlikte) Türk dış politikasının farklı bir döneme girdiği söylenebilir.

Türk Dış Politikasının Yeniden Militarizasyonu

15 Temmuz sonrası Türkiye'nin güvenlik bürokrasisi alışılmadık dışında hareket etmeye başlamış, dış politikada güvenlik konuları en ön plana alınmıştır. Bu süreçte başta Türkiye'nin liberal değerleri öne çıkaran yumuşak güç unsurlarına yer veren dış politika yaklaşımı olumsuz etkilenmiş, bu durum da AB ile entegrasyon sürecini durdurmuştur. Bu tarihten itibaren Türkiye'nin dış politika alanındaki davranış biçimi daha rasyonel ve operasyonel şekle bürünmüştür. Böylece Türkiye uluslararası arenada çok daha aktif olmayı hedeflemektedir. Türkiye'nin birçok farklı terör grubuyla çok yönlü mücadele ediyor oluşu onu operasyonel olarak aktif hale getirmiş, TSK'nın etkin kullanımı da geçtiğimiz yıllar içinde alışılan bir olguya

dönüştür. Ancak bünyesinde barındırdığı neo-realist etkilere rağmen Türkiye, yumuşak güç unsurlarının kullanımından tamamen uzaklaşmamış, özellikle uluslararası kurumlara bağlılığını devam ettirdiğini her platformda ifade etmiştir.

Türkiye'nin komşularıyla ve hatta büyük uluslararası güçlerle tekrarlayan ve dengeli bir zemine oturtulamayan ilişkileri göze çarpmaktadır. Sivil iktidarın bu politika değişikliği, Türkiye'nin nüfuzunu yakın çevresi ve daha geniş olarak bölge üzerinde genişletmeyi amaçlamakta, bu uğurda da daha sert güç unsurları kullanımı benimsenmektedir. Bu yeni bakış açısının getirdiği ilk sonuçlar, Türkiye'nin sınır komşusu olan Suriye topraklarına doğrudan sınır ötesi askeri hareketler şeklinde ortaya çıkmaktadır. Suriye'ye yönelik Ağustos 2016'daki Fırat Kalkanı, Ocak 2018'deki Zeytin Dalı, Ekim 2019'daki Barış Pınarı hareketleri ve Kuzey Irak'ta neredeyse 1990'lardaki sıklığa ulaşan sınır ötesi hava ve kara operasyonları bu yeni bakış açısının getirdiği örneklerdir.⁴¹ Cumhurbaşkanı Tayyip Erdoğan'ın "Savaş sever değiliz ancak savaştan da uzak değiliz." açıklaması Türk dış politikasının dönüşümünü açıklamak açısından faydalıdır. Türkiye Suriye'de orduyu net bir biçimde bir dış politika aracı olarak kullanmış, ordu askeri caydırıcılık vazifesi görmüş ve karar alma süreçlerinde sivil iktidar tarafından araçsallaştırılmıştır. 2000'li yılların dış politikadaki liberalizm yönünde esen rüzgarları, Türkiye için eskisi kadar yakında değildir. Bu hareketler, Türkiye'nin geleneksel askeri doktrinine de uygun düşmektedir. Dış politika kararları her ne kadar sivil iktidar tarafından alınsa da ordunun millî güvenlik yaklaşımı Türk dış politikasında kendini yeniden hissettirmektedir. Böylece ordu, artık Türk

diplomasinin ön saflarında kendine yer bulur olmuştur. 1990'lı yıllardaki gibi karar alma süreçlerinin müdahil olması durumu söz konusu olmasa da TSK; sivil iktidarın sürecin ilerleyişinde kurulacak diplomatik masaya daha güçlü oturmasını sağlayacak olan gücün en önemli enstrümanı haline gelmiştir. Öte yandan bir Fransız kaynağından alınan bilgi ışığında, Dağlık Karabağ bölgesinde Azerbaycan ve Ermenistan arasındaki askeri çatışmalara Türkiye'nin Azerbaycan'ın yanında müdahilliği bir diğer örnektir. Sivil iktidarın yönetimindeki karar alış mekanizmasının tavrı sonucunda, bu olayda Türkiye; Azerbaycan'ın yanında yer alarak doğrudan askeri güç kullanımından ileri gelen bir etkinlik amaçlanmıştır. Böylece diplomatik yollar daha geri planda bırakılarak ordunun dış politikada bir enstrüman olarak kullanımını normalleştirilmiştir.⁴²

Türkiye bir yandan küresel sahnede popülist söylemlerin ve sert güç kullanımına yönelik hevesin getirdiği ortama ayak uydururken, diğer yandan Arap Baharı'nın getirdiği bölgesel politika değişimlerine uyum sağlamaya çabalarken, bir yandan da iç siyaset dengelerinin özellikle 2016 sonrası değişimiyle güvenlik odaklı bir dış politika anlayışını devreye sokmuştur. Sınır ötesi operasyonların dışında güvenlik amaçlı ittifakları genişletmek uğruna birçok yabancı ülkeye asker göndermiş, askeri üsler kurmuş ve ittifak dahilindeki ordulara askeri eğitim vermiştir. Sivil iktidarın denetimindeki bu karar alımların yegâne uygulayıcısı ise Türk Silahlı Kuvvetleri olmaktadır. Doğu Akdeniz ve bunun da ötesinde Libya konusunda Türkiye yine aktif rol oynamaya istekli görünmekte, bu yönde adımlar atmaktadır. Sivil iktidarın kararıyla Türk ordusu Ocak 2020'de Libya'daki Ulusal Mutabakat Hükümeti ile birlikte, Mareşal Halifa

Hafter'e karşı harekete geçmiştir. Libya'daki askeri aktivizm, Türkiye'nin Levanten Havzası'nın kuzey ve güneyindeki suların tabii olduğu hidrokarbon yatakları yarışına, kuvvetli kozlara sahip biçimde dahline yardımcı olmuştur. Türkiye'nin Libya'ya müdahalesi öncesinde 27 Kasım 2019'da Fayez al-Sarraj ile Cumhurbaşkanı Erdoğan arasında, Türkiye'nin doğudaki geniş hidrokarbon yataklarına erişimini sağlayan bir ekonomik anlaşma imzalanmıştır. Yani buradan da görülmektedir ki Türkiye, Doğu Akdeniz ve Ortadoğu'da TSK'yı diplomatik süreçlerin de önünde bir güç unsuru haline getirerek, birçok alanda kazanım elde etmeyi amaçlamakta, stratejisini bu yönde kurmaktadır. Türkiye; bu yeni stratejisi kapsamında Katar, Somali, Sudan, Kuzey Kıbrıs ve Irak gibi ülkelerde askeri üsler kurmaktadır. Öte yandan 2022 yılına kadar denizaşırı üslerde görev yapan Türk askeri sayısının 60.000'i geçmesi beklenmektedir.⁴³ Bunların dışında Türkiye; Azerbaycan, Kazakistan, Katar ve Somali gibi müttefik ülkelere askeri eğitim vermekte ve bu ülkelerin ordularını donatmaktadır.

Buradan da anlaşılacağı gibi Türkiye son yıllarda dış politikada kuracağı ittifakları askeri gücünü yansıtarak çeşitlendirmekte ve bu bahsi geçen askeri güç için ise TSK'yı bir enstrümana dönüştürmektedir. Yukarıda örneklendirilen her bir konu sivil iktidarın dış politikaya yönelik stratejisinden ileri gelen kararlardır ve her birinin merkezinde ordu bulunmaktadır. Türkiye, etkisi yalnızca Orta Doğu'da değil, Kafkaslardan Sahra Altı Afrika'ya kadar uzanan önemli bir oyuncuya dönüşmektedir. AK Parti iktidarı, ülkeyi bölgesel bir güç haline getirme ve onu yükselen çok kutuplu küresel düzenin merkezlerinden biri yapma vizyonuna sahip olduğunu göstermekte ve bu uğurda TSK'ya

hiç olmadığı kadar ihtiyacı olduğunu da bilmektedir. Türk dış politikası 2021 yılına gelindiğinde karar alma süreçlerinin işleyişi açısından bakıldığında halen tamamen sivil kontrole tabii olmakla birlikte, yeniden militarize bir görüntü vermektedir. Ancak bu seferki militarizasyonun yönetimi sivil iktidardadır ve bu Türk siyasi tarihinde eşine sık rastlanan bir durum değildir.

Türk dış politikasının askeri aktivizmi ve savunma sanayindeki olumlu ilerleyiş, karşılıklı birbirini besleyen bir etkileşime sahiptir. Türk savunma sanayii, son kırk yılda kümülatif bir büyüme göstermektedir, bu da sert güç yaklaşımına belirgin bir geçişi mümkün kılmıştır. Türkiye'nin 1974'te Kıbrıs'ı işgal etmesinin ardından ABD'nin silah ambargosu kararı, Ankara'nın ulusal çıkarlarını korumak için bir savunma sanayisine sahip olması gerektiğini göstermiştir. Sonrasında ise Soğuk Savaş'ın sona ermesiyle birlikte bağımsız bir savunma sanayii oluşturma çalışmaları hız kazanmıştır. Ancak Türk savunma sanayii, AK Parti yönetimi altında organizasyonel açıdan en büyük atılımını gerçekleştirmiştir. Türkiye'nin yumuşak güç yaklaşımını temele aldığı 2008-2016 yılları arasında dahi Türk askeri harcamaları istikrarlı bir artış göstermiştir.⁴⁴ Yine aynı dönemde havacılık ve savunma ihracatı önemli ölçüde artmıştır ve bunun sağlayıcısı hiç şüphesiz savunma sanayine verilen önemin de artışıdır. Günümüzde Türk Silahlı Kuvvetleri'nin havacılık ve savunma envanterinin yaklaşık yüzde 60'ı yerli olarak üretilmektedir.⁴⁵

Analiz çerçevesinde ise, savunma sanayindeki gelişimin somut ve önemli bir başka sonucu bulunmaktadır. Bu büyük atılım, Türk dış politikasının değişen ve dönüşen yeni yapısının içerisinde çok etkili bir araç vazifesi görmektedir. Son yıllarda sürdürülebilirliğin gelişimiyle birlikte de

çeşitli sınır ötesi operasyonlarında Türk savunma sanayii ürünlerinin kullanımı bir nevi test imkânı da sunmaktadır. Öte yandan 2016'dan itibaren savunma sanayiinin yurt dışı pazarda daha yoğun olarak varlık gösterdiği de bilinmektedir. Türkiye, savunma sanayinin getirisini ekonomik açıdan görürken diğer yandan Katar, Somali, Libya ve son olarak Dağlık Karabağ sürecinde Azerbaycan örneklerinde olduğu gibi askeri iş birliğinin dolayısıyla diplomasinin bir kolu olarak da savunma sanayiini kullanmaktadır. Ortadoğu ve Doğu Akdeniz'de Türkiye son yıllarda yumuşak güç unsurlarına dayalı diplomatik masaların kurulumunu önceliklemezen, askeri iş birliğine dayalı (Tatbikat, bayrak gösterme ve insani yardım gibi) politikaları benimsemektedir. 'TCG Anadolu L-400' isimli amfibi hücum gemisinin Türk donanmasına katılması burada örnek olarak verilebilir. Böyle bir gemiye sahip olan bir ülke doğrudan deniz aşırı görev yapabileceğine dair mesajı müttefiklerine ve rakiplerine verebilmektedir. Savunma sanayinin sert güç kullanımına etkisini ve bu sert güçten ileri gelen askeri aktivizmin de diplomatik süreçlerin önüne geçişini bu örnekten görmek mümkündür. Türkiye dış politikada uluslararası kurumları ve iş birliğini öne çıkaran kurumsalcı ve liberal bakıştan uzaklaşmakta; ikili ilişkiler üzerinden dış politika sürecini yöneten, sert güç kullanımına uygun, realist bir anlayışa evrilmektedir.⁴⁶ Bu değişen stratejinin merkezinde ise Türk Silahlı Kuvvetleri yer almaktadır. Ordu, bu anlayışın hem bir enstrümanına hem de uygulayıcısına dönüşmektedir. Savunma sanayindeki gelişimin en yoğun etkisi de TSK üzerinde olmakta, ordu askeri teçhizat açısından son derece güçlenmektedir. Öte yandan yapılan sınır ötesi operasyonlar ve denizaşırı faaliyetler sayesinde TSK büyük

tecrübe kazanmaktadır. Her ne kadar ordu bir enstrüman olarak görülse de 2008 ve özellikle 2016'daki imaj erozyonu son yıllarda ortadan kalkmış görünmektedir. Türk ordusu, özellikle sınır ötesindeki başarılı operasyonlarıyla kamuoyu tarafından yeniden gözde konuma yükselmektedir.⁴⁷

AK Parti hükümetinin özellikle 2016 sonrasında dış politikadaki tutum değişimi, idealist ve reel politikaların arasındaki sıkışmışlık durumunu artırmaktadır. Türkiye son yıllarda sert güç unsurlarını uzlaşının ve dolayısıyla diplomasinin önüne koyarak aslında çokça maliyet ödemek durumunda da kalmıştır. Bir örnekle somutlaştırmak gerekirse; Orta Doğu'da İsrail'in BAE, Umman, Sudan ve Fas ile diplomatik normalleşme sürecine girdiği bir ortamda Türkiye İsrail ile yeniden normalleşme zemini oluşturmaya çabalamakta ve bu süreçte de her iki ülkeyle de çok yakın stratejik ilişkilere sahip olan Azerbaycan'ın arabuluculuğuna ihtiyaç duymaktadır. Henüz on yıl öncesinde dahi bölgesel çatışma ve krizlerin arabulucu rolünün aranan ülkesi olarak görülen Türkiye'de askeri gücü önceleyen politikaların diplomasinin önüne geçişi, Türkiye'nin bazı durumlarda kendi bölgesel sorunlarını dahi çözmekte zorlanması sonucunu doğurmaktadır. Türkiye'nin dış politikasında asker kullanımının son yıllardaki artışı ve bundan ileri gelen güç projeksiyonları, Türkiye'yi diplomatik arenada özellikle uluslararası iş birliğini hedefleyen kurum ve kuruluşlar nezdinde yalnızlığa itmektedir. Yakın zamanda Doğu Akdeniz'de yaşanan gerilim ve sonrasındaki gelişmeler bunu çarpıcı biçimde göstermektedir. Özetle; Türkiye'nin özellikle 2016 sonrasında dış politikada güvenlik odaklı, güç projeksiyonlarına önem veren ve militarize

olmuş bu yeni yapısı çokça artılarının yanında eksileri de beraberinde getirmektedir.

2002 yılında AK Parti iktidara geldiğinde uluslararası sahnede liberalizm rüzgarları esmekte ve AK Parti de bu rüzgarlardan etkilenmektedir. 1990'ların ve 2000'lerin başının Türkiye'si dış politikasını militarize ettiği gerekçesiyle Batı ülkeleri tarafından çokça eleştirilmektedir. Bizzat AK Parti hükümeti bu yıllarda; diplomasiyi ön plana çıkaran, askerin dış politikadaki etkinliğini kısıtlayan, sivilleşmeyi ve demokratikleşmeyi önceleyen, arabulucu rolleri benimseyen bir dış politika tezahürüne sahiptir. Fakat 2021 yılında gelindiğinde Türkiye yine uluslararası sahnede milli güvenlik kaygısıyla sert güç unsurları ve hatta bizzat askeri güç unsurlarına dış politikasında yer veren bir ülke haline gelmiş durumdadır. Evet, bu kez militarizasyonu sağlayan ve planlayan sivil iktidardır. Dolayısıyla başarılı bir değişim süreci sonunda sivilleşmenin sağlandığı söylenebilmektedir. AK Parti hükümeti son yıllarda kendi dış politika perspektifindeki değişim sonucunda Türk dış politikasını militarize etmekte, askeri de bu politikanın uygulayıcısı haline getirmektedir.

Sonuç

Türkiye'de ordunun Türk siyasal yaşamı içinde konumlanması kendine özgü bir yapıya sahiptir. Türk Silahlı Kuvvetleri, Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucu unsuru olarak kabul görmektedir. Ordu, kendisine misyon edindiği muhafız görevlerinin meşrulaştırıcı etkisi altında sivil hayata yaptığı müdahalelerle bariz bir güç elde etmiştir. Bu müdahaleler sayesinde elde ettiği hukuksal otonomiyle birlikte etkin konumunu daha da güçlendirmiştir. Dış politikadaki herhangi bir karar, iç politikadaki gelişmelerden bağımsız

düşünülemeyeceğinden, TSK'nın iç politikadaki gücü ve etkinliği ona dış politika süreçlerini de etkileme ve hatta onlara müdahale etme imkânı tanımıştır. Pretoryen iktidar biçimine uygun düşen askeri vesayetçi anlayış, 1960 sonrasında elde ettiği kazanımlarla ve bu kazanımları yıllar içinde sürekli artırarak Türk siyasal yaşamına müdahil olmuştur. Kendi askeri doktrinine sahip olan TSK, bu yörüngede Türk dış politikasında karar alım süreçlerini etkilemiştir. Cumhuriyetin ilanından tek parti döneminin sonuna dek dış politikadaki teknik danışmanlık rolüne sadık kalan ordu, 27 Mayıs'a giden süreçten itibaren hoşnutsuzluğu belli etmiş, o tarihten 2000'li yıllara gelinceye dek de Türk dış politikasının karar alma süreçlerinde çok etkili bir unsura dönüşmüştür. Dönem dönem artan veya azalan düzeyde olmasına rağmen bu etkinlik ve ağırlık analiz içerisinde de örneklerle açıklandığı gibi daima var olmuştur. Uluslararası konjonktürün Soğuk Savaş sonrasında hızla değişimi ve yeni dünyanın reel politikalara ve sert güç yaklaşımlarına eskisi kadar rağbet etmiyor oluşu, TSK'nın politika sahnesindeki etkinliğini de azaltıcı etki yapmıştır. 2000'lerden itibaren iç politikada yeni bir söylemle sahneye çıkan AK Parti'nin AB müzakereleri süreci kamuoyundan destek görmüş, demokratikleşme ve sivilleşme adımları için meşru bir kaldıraç vazifesi sağlanmıştır. AK Parti iktidarının ilk yıllarından itibaren TSK'nın devlet aygıtı içerisindeki karar alım süreçlerindeki ağırlığını kırmak için çalışmalar yapılmış, 2008 sonrasında ise tamamen sivil kontrolün Türk dış politikasına hâkim olduğu ana gelinmiştir.

Özetle Türkiye'de siyasal hayatın içerisinde etkisini daima hissettirmiş pretoryen iktidar biçimi ve bundan ileri gelen sahiplik anlayışı 2008'den itibaren kırılmış, militer

bakış açısı karar alım süreçlerine müdahil olamaz hale gelmiştir. Türkiye’de dönem dönem partnerli veya partnersiz biçimde Türk dış politikasının hareket biçimini belirleyen ve sivil kanadı bir minvalde kendi dış politika doktrininin içinde araçsallaştıran (1960-1961 / 1980-1983 / 1993-2002) askeri kanat, 2008 itibariyle uğradığı imaj erozyonlarının da etkisiyle sahnenin gerisine çekilmiştir. 2008 sonrasında yavaş biçimde 2010 referandumunu sonrasında ise hızlanarak sivil iktidarın Türk dış politikasının asli karar vericisi konumuna geldiği belirtilmelidir. 2008 sonrasında Türk dış politikasında karar alım süreçlerini bütünüyle yöneten yeni bir sahip vardır. Bu da sivil iktidardır. AK Parti iktidarı döneminde 2002’den itibaren 2010’lu yıllara dek Türkiye; demokratikleşme ve sivilleşme yolunda başarılı adımlar atmış, dış politikada da tutarlı söylemler geliştirmiştir.

Türk siyasal yaşamından militer etkinin tamamen yok edilmesi için istikrarlı biçimde devam eden sivilleşme adımlarına ihtiyaç olduğu bir gerçektir. Bilinen şudur ki devlet aygıtı içerisinde sivilleşmenin tamamlayıcısı demokratikleşmedir. Sivilleşme ve demokratikleşmenin sağlıklı birlikteliği, karar alımlarda yoğun militer etkinin tamamen ortadan kaldırıldığı süreçleri meydana getirebilir. 15 Temmuz 2016 sonrası Türkiye ciddi biçimde milli güvenlik kaygıları duymaya başlamıştır. Uluslararası arenada da sert güç unsurlarının yeniden sahneye çıkışı ve halihazırda Türkiye’nin bölgesel krizlerin ortasında yer alışı, dış politikada stratejinin değişimine etki yapmıştır. Türkiye, 2016 sonrası geçtiğimiz beş yıllık süreçte -analiz içinde örneklerle açıklandığı gibi - dış politikada kazanç elde etme amacıyla askeri bir enstrümana dönüştürmüştür. Türkiye’nin dış politika anlayışı açısından

militer güç yeniden gözde konuma ulaşmış ve hatta çok zaman diplomatik masalardaki sözlü manevralardan çok askeri manevralara daha çok yer verilir olmuştur.

Doğruluğu inkâr edilemez bir gerçek şudur; Türkiye dış politikada remiliterize olmakta ancak bu şekilde bir dış politika anlayışı, sivil iktidarın eliyle tamamen karar alım süreçlerinin sivillerin kontrolünde olduğu bir ortamda gerçekleşmektedir. Özellikle 1980’li ve 1990’lı yıllarda zaman zaman sivil iktidarın askeri kanadın bir partnerine dönüştüğü bir Türkiye ‘de; 2008 sonrasında bütünüyle elde edilen sivil kontrol sayesinde, günümüzde sivil iktidarın dış politikadaki enstrümanına dönüşen ordudan bahsetmek mümkündür. Gelişmiş demokrasiler açısından bakıldığında ordunun karar alım süreçlerine dahil teknik destekten öte olmamalıdır. Bunun örnekleri de yüzünü Batı’ya çeviren herkes tarafından görülebilir. Gelişmiş demokrasilerde orduya verilen bu rolü ordunun benimsemesini sağlayan; çok sesliliği ve uzlaşmayı siyasetin ve bürokrasinin bütününde benimseyen bir devlet aygıtının içinde yer aldığı inancıdır. Asker-sivil arasındaki güç mücadelelerinin sürdürülmesi; istikrarlı politika üretimini kötü yönde etkileme potansiyeline sahiptir. Türkiye’nin ihtiyacı olan ise bu iki kanadın uyumlu birlikteliğidir. Asker sivil dengesinin ufak sinir uçlarına bağlı oluşu, içeriden ve dışarıdan Türkiye’nin bekasına dair tehditlere ön ayak olmaktadır. Oturmuş bir demokrasi kültüründe askeri ve sivil kanat birbirlerinin alan ve rollerine saygı duyar haldedir. Türk siyasal yaşamının birçok döneminde tanıklık edilen ve adeta süreç içerisinde bir özneye dönüşen asker-sivil arasında sürekli gözetilmesi gereken denge tahtası ancak ve ancak uyumlu bir birliktelik ile ortadan kaldırılabilir. Her enstrümanın - tıpkı bir orkestradaki gibi- devlet aygıtı

içerisinde de işleyişe sağladığı yadsınamaz bir katkı bulunmaktadır. Enstrümanların uyumlu bir şekilde bir arada bulunuşu tek ve düzgün bir sesin çıkmasına olanak sağlar. Karar alım sürecindeki senkronizasyon da çok daha sağlıklı, istikrarlı ve güçlü bir dış politika anlayışının kapısını aralayabilecektir.

Referanslar

- ¹ Kennedy, Charles, Louscher, David J. (1991) *Civil-Military Interaction: Data in Search of a Theory, Civil-Military Interaction In Asia and Africa*, "The Journal of Asian Studies", 51(1), S.122 (Son Erişim Tarihi: 12.09.2021)
- ² McFadden, John. (1985) *Civil-Military Relations in the Third Turkish Republic*, "The Middle East Journal", 39(1), S.69. <https://doi.org/info/doi/> (Son Erişim Tarihi: 12.09.2021)
- ³ Üzgel, İlhan. (2004) *Ordu Dış Politikasının Neresinde?*, "Bir Zümre, Bir Parti Türkiye'de Ordu", Birikim, S.311
- ⁴ Welch, Claude. (1976) *Civilian Control of the Military: Myth and Reality*, "Albany: State University Press", S.2
- ⁵ Insel, Ahmet. (2007) *Pretoryen Devlet ve Sahipleri*, "Birikim Dergisi", (218) S.17 <https://birikimdergisi.com/dergiler/birikim/1/sayi-218-haziran-2007/2401/pretoryen-devlet-ve-sahipleri/4920> (Son Erişim Tarihi 12.11.2021)
- ⁶ Cemal Gürsel'den Ethem Menderes'e Mektup https://tr.wikisource.org/wiki/Cemal_G%C3%BCrsel%27den_Ethem_Menderes%27e_mektup (Son Erişim Tarihi: 17.09.2021)
- ⁷ Bozdemir, Mevlüt. (1996) *Ordu-Siyaset İlişkileri*, "Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi", 10 (1)
- ⁸ Düzeyli, Osman. (2019) *Milli Birlik Komitesi Dönemi'nde Türk Dış Politikası*, "Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi".
- ⁹ [Dışişleri Bakanlığı, Avrupa Ekonomik Topluluğu ile Türkiye Arasında Ortaklık İlişkisi Kurulmasına Dair Anlaşmaya Katma Protokol](https://www.mfa.gov.tr/avrupa-ekonomik-topluluğu-ile-türkiye-arasında-ortaklık-ilişkisi-kurulmasına-dair-anlaşmaya-katma-protokol) <https://www.mfa.gov.tr/avrupa-ekonomik-topluluğu-ile-türkiye-arasında-ortaklık-ilişkisi-kurulmasına-dair-anlaşmaya-katma-protokol---23-kasim-1970.tr.mfa> (Son Erişim Tarihi: 19.09.2021)
- ¹⁰ Hürriyet Gazetesi, *Sancar Paşa'yı Mareşal Yapacaktık* <https://www.hurriyet.com.tr/gundem/sancar-pasayi-maresal-yapacaktik-112622> (Son Erişim Tarihi: 22.09.2021)
- ¹¹ Mynet, Ecevit: *Kıbrıs'ın tamamını almadık* <https://www.mynet.com/ecevit-kibrisin-tamamini-almadik-110100196931> (Son Erişim Tarihi: 21.09.2021)

¹² Çetingüleç Mehmet. (2018) *Ecevit'in Anıları- 12 Yıl Saklı Tutulan Veda Sohbetleri*, Doğan Kitap

¹³ [BBC, ABD Gizli Diplomatik Belgelerinde 12 Eylül Darbesi](https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-45486144) <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-45486144> (Son Erişim Tarihi: 25.09.2021)

¹⁴ Gazete Küpürü, https://pbs.twimg.com/media/C7G1GiCW4AA_otv?format=jpg&name=900x900

¹⁵ BBC, [ABD Gizli Diplomatik Belgelerinde 12 Eylül Darbesi](https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-45486144)

¹⁶ Aksu, Fuat. (2017), *Yunanistan'ın NATO Askeri Kanadına Dönüşü, NOTAM'ların Kaldırılması*, Turkish-Greek Relations Forum <http://www.turkishgreek.org/ikili-iliskiler/item/23-yunanistan-n-nato-askeri-kanad-na-doenuesue-notamlar-n-kald-r-lmas> (Son Erişim Tarihi: 25.08.2021)

¹⁷ Ataman, Muhittin. (2003) *Özalist Dış Politika: Aktif ve Rasyonel Bir Anlayış*, "Bilgi Sosyal Bilimler Dergisi", (2), S.49 <https://dergipark.org.tr/tr/pub/bilgisosyal/issue/29113/311468> (Son Erişim Tarihi: 12.09.2021)

¹⁸ Barlas, Mehmet. (1994) *Turgut Özal'ın Anıları*, Sabah Kitapları, S.128

¹⁹ Torumtay, Necip. (1994) *Orgeneral Torumtay'ın Anıları*, Milliyet, S104

²⁰ Üzgel, İlhan. (1998) *Türk Dış Politikası'nda Sivilleşme ve Demokratikleşme Sorunları: Körfez Savaşı Örneği*, "Ankara Üniversitesi SBF Dergisi" 53, (1), S.307 https://dergipark.org.tr/tr/pub/ausbf/issue/3108/42990#article_cite (Son Erişim Tarihi: 15.08.2021)

²¹ [Hürriyet Gazetesi, Yunan, Rus Gibi](https://www.hurriyet.com.tr/gundem/yunan-rus-gibi-39271053) <https://www.hurriyet.com.tr/gundem/yunan-rus-gibi-39271053> (Son Erişim Tarihi: 30.08.2021)

²² Hürriyet Gazetesi, *Her Şey Atilla Paşa'nın Gözdağı İle Başladı* <https://www.hurriyet.com.tr/gundem/her-sey-atilla-pasanin-gozdagi-ile-basladi-39047611> Son Erişim Tarihi: 13.09.2021

²³ Üzgel, İlhan. (1998) S.307

²⁴ Akyol, Hüseyin. (1998) *Orta Doğu Denklemine İsrail-Türkiye İlişkileri*, Öteki Yayınevi, S. 11.

²⁵ Özcan, Gencer. (2002) *Türk Dış Politikasında Oluşum Süreci ve Askeri Yapı*, Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, S.19

²⁶ Oda TV, *Hani Paşalar Siyasetten Anlamazdı* <https://odatv4.com/siyaset/hani-pasalar-siyasetten-anlamazdi-2808081200-2621> (Son Erişim Tarihi: 26.09.2021)

²⁷ Üzgel, İlhan. (2004) S.311

²⁸ Evrensel, *Dış Politikaya Asker Müdahalesi* <https://www.evrensel.net/haber/138291/di-s-politikaya-asker-mudahalesi> (Son Erişim Tarihi: 08.09.2021)

- ²⁹ Arslan, Rıza. (2008) *Laik Türkiye Cumhuriyeti, Ordu ve Burjuva Sınıfı*, "Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi", 10 (3), S.33
<https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/287419>
(Son Erişim Tarihi: 02.08.2021)
- ³⁰ Demirel, Tanel. (2010) *2000'li Yıllarda Asker ve Siyaset: Kontrollü Değişim ile Statüko Arasında Türk Ordusu*, "SETA", (18), <http://file.setav.org/Files/Pdf/2000li-yillarda-asker-ve-siyaset.pdf> (Son Erişim Tarihi: 25.09.2021)
- ³¹ Insel, Ahmet. (2007) S.17
- ³² Insel, Ahmet. (2007) S.17
- ³³ BBC, *Türkiye-Ermenistan 1. Protokol Metni* https://www.bbc.com/turkce/haberler/2009/09/090901_turkey_protocol (Son Erişim Tarihi 01.10.2021)
- ³⁴ BBC, *Türkiye-Ermenistan 2. Protokol Metni* https://www.bbc.com/turkce/haberler/2009/09/090901_protocol_enhancement (Son Erişim Tarihi: 01.10.2021)
- ³⁵ *Hürriyet Gazetesi, ABD: Anadolu Kartalı'na İsrail Yüzünden Değil Kesintilerden Katılmadık* <https://www.hurriyet.com.tr/gundem/abd-anadolu-kartali-na-israil-yuzunden-degil-kesintilerden-katilamadik-23681567> (Son Erişim Tarihi: 03.10.2021)
- ³⁶ *Türk Silahlı Kuvvetleri, Anadolu Kartalı Tatbikatı* https://www.tsk.tr/10_AR_SIV/10_2_Tatbikatlar/Konular/2009/anadolu_kartali_tatbikati_10_23.10.html
- ³⁷ Kohen, Sami. (2009) *Davutoğlu ile Yeni Dönem*, Milliyet Gazetesi <https://www.milliyet.com.tr/yazarlar/sami-kohen/davutoglu-ile-yeni-donem-1090914> (Son Erişim Tarihi: 04.10.2021)
- ³⁸ *Al Jazeera Türk, Diyarbakır'da Erdoğan-Barzani Görüşmesi* <http://www.aljazeera.com.tr/haber/diyarbakirda-erdogan-barzani-gorusmesi>
- ³⁹ Timeturk, *En Uzun Ayın Perde Arkası* <https://www.timeturk.com/tr/makale/erdal-safak/en-uzun-ayin-perde-arkasi.html>
- ⁴⁰ Köse, Talha (2020) *15 Temmuz Darbe Girişiminin Türk Dış Politikası ve Güvenlik Yaklaşımlarına Etkileri*, "SETA" <https://www.setav.org/15-temmuz-darbe-girisiminin-turk-dis-politikasi-ve-guvenlik-yaklasimlarina-etkileri/>
(Son Erişim Tarihi: 07.08.2021)
- ⁴¹ Adar, S. Aksoy, H., Çevik S., Isachenko D., Rau M., Yaşar N. (2021) *Visualizing Turkey's Foreign Policy Activism* Centre For Applied Turkey Studies, <https://www.cats-network.eu/topics/visualizing-turkeys-foreign-policy-activism> (Son Erişim Tarihi: 19.09.2021)
- ⁴² *Bouvier, Emile (2020) La politique étrangère de la Turquie depuis la tentative de coup d'Etat de 2016 ou la militarisation de l'outil diplomatique turc, Les clés du Moyen-Orient*, <https://www.lesclesdumoyenorient.com/La-politique-etrangere-de-la-Turquie-depuis-la-tentative-de-coup-d-Etat-de-2016.html> (Son Erişim Tarihi: 19.09.2021)
- ⁴³ Aydın, S., Dirik, G. (2018). *Turkey's Growing Military Influence*, Strife <https://www.strifeblog.org/2018/05/23/turkeys-growing-military-influence/> (Son Erişim Tarihi: 19.09.2021)
- ⁴⁴ Adar, Aksoy, Çevik, Isachenko, Rau, Yaşar. (2021)
- ⁴⁵ Military Expenditure Database, SIPRI <https://www.sipri.org/databases/milex> (Son Erişim Tarihi: 11.11.2021)
- ⁴⁶ Mevlütoğlu, Arda. (2020) *Türk Savunma Sanayinin Dönüşümü*, Perspektif, <https://www.perspektif.online/turk-savunma-sanayiinin-donusumu/> (Son Erişim Tarihi: 28.10.2021)
- ⁴⁷ *Sert, Osman. (2020) 15 Temmuz ve Dış Politika*, Perspektif, <https://www.perspektif.online/15-temmuz-ve-dis-politika-2/> (Son Erişim Tarihi: 30.10.2021)

DİPLOMATİK İLİŞKİLER ve POLİTİK ARAŞTIRMALAR MERKEZİ
CENTER for DIPLOMATIC AFFAIRS and POLITICAL STUDIES

+90 216 310 30 40 info@dipam.org

+90 216 310 30 50 www.dipam.org

Merdivenköy Mah. Nur Sok. Business İstanbul
A Blok Kat:12 No:115, Kadıköy/İstanbul

YAZAR HAKKINDA

Selçuk Doğukan DOĞU, DİPAM'da stajyer olarak görev almıştır. Lise eğitimini Bursa Ulubatlı Hasan Anadolu Lisesi'nde tamamladıktan sonra 2017 yılında Galatasaray Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Bölümü'nde lisans eğitimine başlamış, eğitim hayatına halen devam etmektedir. Lisans eğitiminin üçüncü yılında IEP-SciencesPo Lyon'da Erasmus programına katılmış, bir dönem boyunca bu üniversitede eğitim almış olan Doğu, iyi derecede İngilizce ve Fransızca bilmektedir.